

**Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта
махсус таълим вазирлиги**

Термиз давлат университети

Жаҳон тарихи ва манбашунослик кафедраси

БАДАЛОВ ХУРШИДнинг

**5220200- тарих (мамлакатлар ва минтақалар бўйича) таълим
йўналиши бўйича бакалавр даражасини олиш учун**

**“МАДАНИЙ МЕРОС ВА ТАРИХИЙ
ТАРАҚҚИЁТ” мавзусидаги**

Битирув малакавий иши

Илмий раҳбар:

проф.З.Мирзаев

Термиз- 2011

Термиз давлат университети кундузги бўлим битирувчиси Бадалов Хуршиднинг 5220200-тарих (мамлакатлар ва минтақалар бўйича) таълим йўналиши бўйича бакалавр даражасини олиш учун “Маданий мерос ва тарихий тараққиёт” мавзусидаги битирув малакавий иши муаллифлик

АННОТАЦИЯСИ

Мавзунинг долзарблиги: Жамиятни барқарор ва ҳар томонлама мутаносиб тараққий еттириш барча замонларда энг долзарб муаммолардан бири бўлиб келган. Жаҳонда юз берган молиявий инқироз бу масаланинг долзарблигини янада оширди.

Ишнинг мақсади ва вазифалари: Ҳар бир миллатнинг миллий мероси ўша миллат томонидан яратилган моддий маънавий ва бошқа барча турдаги меросни қамраб олади. Уларнинг айримлари умумжаҳон характерга эга бўлса, баъзилари шу миллат эътиборидаги мерос саналади. Миллий мерос миллатнинг тафаккури, даҳоси, дунёқараши ва яратувчилик салоҳиятининг маҳсулидир. Миллий мерос миллат тараққиётининг турли тарихий босқичларида вужудга келиб миллатнинг ўзи билан боғлиқ бўлган бойлик ҳисобланади. Шунинг учун ҳам у миллатнинг ўз келажагини яратишда таянч ва тажриба манбаи бўлиб хизмат қилади.

Тадқиқот объекти ва предмети: Маданий меърифий соҳада фуқароларимиз орзу қилган кунларга етдик. Миллий-маданий, тарихий меросимизни ўзимизга қайтариш имконига эга бўлдик. Миллатнинг мавжудлиги унинг маданиятида акс этиши тўғрисидаги ҳақиқат том маънода қарор топа бошлади. Миллий маданиятимизнинг тиклана бошлаши бизнинг жаҳон майдонидаги ўрнимизни белгилашга кўмак бера бошлади. Шу билан бирга дунё тобора глобаллашиб бораётган барча соҳаларда интеграция жараёнлари авж олаётган ҳозирги даврда жамиятимизнинг айрим фуқароларда айниқса ёшлар онгида кучли тафаккурий ўзгаришлар содир этиш ўта долзарб бўлиб қолмоқда айрим ёшларимизда эгаизм худбинлик, жамият манфаатларига беписандлик иллатларига мавжудлигида ғарбнинг таъсири “оммавий маданият”нинг таъсири кучайиб бораётгани эсан чиқармаслик муҳимдир.

Тадқиқот натижаларининг илмий жиҳатдан янгилик даражаси, амалий аҳамияти ва тадбиғи: Ҳар бир давр маданий мерос ривожига ўзига хос ҳисса қўшади. Президентимиз Ислоҳ Каримов таъкидлаганиденк, “эътиқодларимиз тафаккури ва даҳоси билан яратилган энг қадимги тош. ёзув ва битиклар халқ оғзаки намуналаридан тортиб бугунги кунда кутубхоналаримиз хазинасида сақланаётган қўлёзмалар уларда мужассамлашган тарих адабиёт, санъат, тиббиёт ва бошқа соҳаларга оид қимматбаҳо асарлар, ўлмас осору атиқалар биз кўхна ўлкада бугун биз яшаб турган тупроқда қадимдан буюк маданият мавжуд бўлганидан гувоҳлик беради.

Ишнинг тузилиши ва таркиби: Кириш, 2 боб, хулоса ва фойдаланилган манба ва адабиётлардан иборатдир.

Олинган асосий натижалар: Сиёсий, ҳуқуқий, ахлоқий онг туб миллий манфаатларни шахсий, маҳаллий, синфий-табақавий ва корпоратив манфаатлардан устунлигини англаш даражаси, ёритилган ютуқлар билан қаноатланмасдан, уларга танқидий қараб, тараққиётга, бунёдкорликка интилиш, умуман дунёқараш, оламга ва жамиятга муносабат-маънавият ҳодисаларидир. Шу сабабдан маънавият кенг маънода жамият тараққиётини, шу жумладан иқтисодиёт ривожини белгиловчи омиллардан биридир.

Иқтисодий самарадорлиги: Мазкур битирув малкавий ишидан инновацион лойиҳалар тузишда, академик лицей ва коллежлар ҳамда мактаб ўқувчиларига илмий семинарлар ўтказишда фойдаланиш ва реализация қилиш мумкин.

Хулоса ва таклифлар: Ўзбекистон мустақилликка эришгач бирданига тараққиёт қонценциясини ва моделни яратишга киришди, ўз тарихий анъаналарига, халқ хўжалигининг мавжуд даражасига ҳамда потенциал имкониятларига-салоҳиятига хос ва мос йўлни излай бошлади. Шу боис ўзбек модели ўтиш даврига хос вазифаларни яъни мустақилликни мустаҳкамлаш, мустақиллик билан боғлиқ айрим сиёсий ва ижтимоий институтларни яратиш, мулкни хусусийлаштириш, макроиқтисодий барқарорликка эришиши каби “дастлабки” масалаларни ҳал қилиш вазифаларни бажарди ва энди фаол демократик янгиланишлар ва мамлакатни модернизация қилишни давом эттирмоқда.

Раҳбар _____

Талаба _____

Термиз давлат университети
Тарих факультети
Тарих бўлими «Жаҳон тарихи ва манбашунослик» кафедраси
№__ сонли йиғилиши баённомасидан

К Ў Ч И Р М А

«__» _____ 2011 йил

Термиз шаҳар

Кўрилган масала

1. Кундузги бўлим талабаларининг битирув малакавий ишларини ҳимояга тавсия этиш ҳақида.

Кафедра йиғилиши қарор қилади:

1.Бадалов Хуршиднинг «Маданий мерос ва тарихий тараққиёт» мавзусидаги битирув малакавий иши ҳимояга тавсия қилинсин.

2. Ички тақризчи этиб т.ф.н.М.Файзуллаева, ташқи тақризчи этиб, Шеробод педагогика коллежи директори Хушбоқов П.лар тайинлансин.

Илмий раҳбар: проф.З.Мирзаев тайинлансин.

Йиғилиш раиси:

проф.С.Н.Турсунов

Котиба:

ўқ.Г.Аҳмедова.

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

Йўналиш: Тарих

Тасдиқлайман _____
Факультет декани _____
«_____» _____ 2011 йил

МАЛАКАВИЙ БИТИРУВ ИШ БЎЙИЧА ТОПШИРИҚ

Талаба _____
(фамилияси, исми, шарифи)

1. Ишнинг мавзуси _____

«_____» _____ 20__ йил кафедра мажлисида маъқулланган

_____ йил ректорнинг № _____ - сонли буйруғи билан тасдиқланган

2. Ишни топшириш муддати _____

3. Мавзу бўйича дастлабки маълумотлар берувчи адабиётлар рўйхати

4. Ишнинг мақсади ва ҳал қилинадиган масалалар:

5. Чизма қисми материаллари рўйхати:

6. Маслаҳатчилар.

Бўлимлар	Маслаҳатчи Ф.И.Ш	Имзо, сана	
		Топшириқ берди	Топшириқ қабул қилинди

7. Битирув иши бажариш режаси

№	Босқичлар номи	Бажариш муддати	Бажарилганлик белгиси

Битирув иши раҳбари _____

Кафедра мудири _____

Топшириқни бажаришга олдим _____

« _____ » _____ **200__** йил

МАДАНИЙ МЕРОС ВА ТАРИХИЙ ТАРАҚҚИЁТ

Кириш.

1-Боб.Маданий меросга муносабат.

2.Боб.Тарихий тараққиётнинг асосий тамойиллари.

Хулоса.

Фойдаланилган адабиётлар.

КИРИШ

Мавзунинг долзарблиги: Жамиятни барқарор ва ҳар томонлама мутаносиб тараққий еттириш барча замонларда энг долзарб муаммолардан бири бўлиб келган. Жаҳонда юз берган молиявий инқироз бу масаланинг долзарблигини янада оширди.

Глобаллашув шароитида молиявий инқироз оламшумил кўлам олмоқда, илгари кўрилмаган мислсиз иқтисодий инқирозга айланиш хавфини туғдирмоқда. Бу хавфнинг имкониятдан воқеликка айланмаслиги устида жаҳоннинг барча давлат раҳбарларию сиёсатчилари, корчалонларию, олимлари бош қотирмоқдалар. Агар у юз берса, жаҳон ҳамжамияти тўлиқ фалаж бўлиб қолади. Жаҳонда қарор топган тартиблар, халқаро муносабатлар барбод бўлиб, миллий, минтақавий ва ҳатто жаҳон миқёсида низолар келиб чиқиши ҳеч гап эмас. Шусиз ҳам жаҳоннинг аксарият мамлакатларида иқтисодий рецессия (камайтиш) ва ишсизлар сони кўпайиши кузатилмоқда.

Иқтисодий инқирозлар юзага келиши ва такрорланиб туришининг асосий сабаби, албатта, иқтисодий моделларнинг нотакомиллиги, яъни ишлаб чиқаришдаги, тақсимотдаги, товар алмашуви ва савдо-сотикдаги, молия-кредит суғурта, солиқ ва шу каби иқтисодиёт тармоқларидаги камчиликлар, иқтисодиёт тизимининг ички зиддиятларидир. Лекин жамиятнинг барқарор ривожланишига ёки ижтимоий-иқтисодий инқирозлар юзага келишига сиёсий, ҳуқуқий, маънавий омиллар ҳам таъсир кўрсатади.

Аҳолининг дунёқараши, ахлоқий, ҳуқуқий ва сиёсий маданияти, ижтимоий ва ижодий фаоллиги, сайловларда ўз манфаатларини яхшироқ ва нисбатан тўлароқ ифодаладиган овоз бериши, давлат ва жамият институтлари устидан жамоат назоратининг ўрнатилиши ана шундай омиллардандир. Улар жамият маънавиятининг етуқлигини, миллат савиясини кўрсатади. Ижтимоий-синфий муносабатлар ҳам фақатгина ҳуқуқий ва демократик жараёнлар ҳосиласи баъзи ҳолларда ҳуқуқ

меъёрларига устунлик қилиши мумкин. Турли синфлар, табақалар, қатламлар ўртасидаги муносабатлар, ижтимоий ҳамкорлик жамиятдаги харихоҳлик, ўзаро ёрдам ва ўзаро маъсуллик муҳити ёки уларнинг тескари кўринишлари ва бошқа маънавий омиллар жамият тараққиётига, ижтимоий-иқтисодий, сиёсий барқарорликка белгиловчи таъсир кўрсатади.

Сиёсий, ҳуқуқий, ахлоқий онг туб миллий манфаатларни шахсий, маҳаллий, синфий-табақавий ва корпоратив манфаатлардан устунлигини англаш даражаси, ёритилган ютуқлар билан қаноатланмасдан, уларга танқидий қараб, тараққиётга, бунёдкорликка интилиш, умуман дунёқараш, оламга ва жамиятга муносабат-маънавият ҳодисаларидир. Шу сабабдан маънавият кенг маънода жамият тараққиётини, шу жумладан иқтисодиёт ривожини белгиловчи омиллардан биридир.

Президент Ислом Каримов “Юксак маънавият-енгилмас куч” асарида жамият тараққиётида иқтисодиёт ва маънавиятни бамисоли қушнинг икки қанотиға қиёс қилади.¹

Бу жуда ўринли ўхшатиш ниҳоятда теран фалсафий мазмунга эга. Зеро қуш парвоз етиши учун икки қанот бирдай мутоносиб ҳаракат қилиш лозим бўлганидек, жамият уйғун тараққий етиши учун иқтисодиёт ва маънавият ҳам бирдай юксалиши зарур. Иқтисодий қолоқ мамлакат халқ таълимини, илм-фан, адабиёт ва санъатни, матбаачилик ва оммавий-ахборот воситаларини, маданият муассалари ишини ривожлантира олмайди. Жаҳон билан кам мулоқот қилади. Кўпроқ ўз қобиғига, анъанавий турмуш тарзи ва қарашларига ўралиб, маҳдудлашиб қолади. Иқтисодиёт ривожланиб, моддий бойликлар кўпайса-ю, маънавият таназзулга юз тутса, инсони ва ижтимоий муносабатларга путур етиб, жамият боши берк кўчага кириб, ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий бўҳронлар нафс, ҳасад ва ахлоқсизлик гирдобида қолади.

¹ Каримов И.А. Юксак маънавият энгилмас куч. Т., “Маънавият” 2008. –Б 67

Маънавият инсон камолотига, миллат ўзлигини сақлаш, мустаҳкамлашига ва жамиятнинг соғлом тараққиётига хизмат қилади. Маънавиятнинг бундай кенг кўламдаги вазифалари, қудратли муҳофаза ва яратувчилик кучи Ислом Каримовнинг қорида тилга олинган асарида ҳар томонлама таҳлил этилган. Муаллифнинг “маънавиятни тушуниш, англаш учун аввало инсонни тушуниш, англаш керак”¹ деган фикри инсон ва маънавият боғлиқлигини очиқ беради.

Ижтимоийлик ва жамоавийлик, такомилга интилиш инсон табиатининг муҳим хусусиятлари ҳисобланади ва уларни мустаҳкамлаш маънавиятнинг асосий мақсадлари ва вазифалари қаторидан жой олган. Юқоридаги мушоҳадалардан хулоса қилиш мумкинки, инсон ва жамият тараққиёти маънавият юксалишини белгилайди, ўз навбатида маънавият юксалиши инсон ва жамият тараққиётига хизмат қилади. Шу сабабдан кўлингиздаги китоб “маънавият ва тараққиёт” деб аталади.

Маънавиятни юксалтириш учун энг аввало уни ижтимоий ҳодиса ва илмий тушунча сифатида ҳар ттомонлама ўрганиш зарур. Бу эса маънавиятнинг мавжудлик шакллари, ҳаракатланиш, такомиллашиш, ривожланиш қонунликлари, жамият тизимидаги ўрни, бошқа ижтимоий ҳодисалар билан алоқасини, ўзаро таъсирини таҳлил этишни тақозо этади. Ушбу масалалар таҳлилига ва тадқиқига бағишланган фикрларини муаллиф илгари чоп этилган мақолалари ва рисоаларида эълон қилган. Аммо ҳаёт муътасил олға силжиб, ўзгариб бораётир. Мамлакатимиз тез ривожланиб, жамиятимиз янгиланмоқда. Одамларнинг дунёқараши кенгайиб, онги тафаккури янада ўсди. Ижтимоий ва гуманитар фанларда янги тадқиқотлар пайдо бўлди. Маънавият масалаларини англаш чуқурлашди. Бунда айниқса давлатимиз раҳбари Ислом Каримовнинг “Юксак маънавият- енгилмас куч” асари жуда катта илмий-маърифий ва илмий методологик аҳамият касб этди.

¹ Ўша асар, -Б 29.

Глобаллашув шароитида аҳолининг кенг қатламларида, айниқса ёшларда миллий ғояга содиқлик, ватанпарварлик туйғуларни, юксак ахлоқий ва эстетик меъёрларни, қарашларни тарбиялашнинг, маънавий-маърифий ишларнинг долзарблиги янада ошмоқда. Чунки жаҳонда ахборот хуружи, оммавий маданият ниқоби остида мафкуравий таҳдидлар кучаймоқда. Турли тажовузкор, бузғунчи ғоялар замонавий ахборот технологиялари орқали бутун дунёга тарқалмоқда. Шу боис асл миллий ва умуминсоний қадриятларни ўзлаштириш, миллий ва жаҳон маданий меросига, ҳозирги замон ютуқларига тўғри муносабатда бўлиш, танқидий ва мустақил фикр юритишнинг аҳамияти пасайган эмас.

Бугун давом этаётган жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози эртамикечми хотима топади. Биз инқироздан кейинги давр ҳақида ўйлашимиз керак. Сўнгги икки асрлик инсоният тажрибаси шундан далолат берадики, инқироздан чиққан жамият доимо ўзгарган. Ҳеч қачон инқирозгача бўлган ҳолатига тўлиқ қайтмаган, янги босқичга кўтарилган. Жамиятда наинки янги илмий-техникавий, технологик кашфиётлар ишлаб чиқариш ва иқтисодиётда жорий этилган, шунингдек, ижтимоий муносабатлар, тузум, қонунлар ва тартиб қоидалар такомиллашган ва либераллашган, демократия даражаси ўсган. Эски камчиликлари, муаммолар ва зиддиятлар бартараф этилган. Улар ўрнига янгилари пайдо бўлган.

Мавзунинг мақсад ва вазифалари: Ҳар бир миллатнинг миллий мероси ўша миллат томонидан яратилган моддий маънавий ва бошқа барча турдаги меросни қамраб олади. Уларнинг айримлари умумжаҳон характерга эга бўлса, баъзилари шу миллат эътиборидаги мерос саналади. Миллий мерос миллатнинг тафаккури, даҳоси, дунёқараши ва яратувчилик салоҳиятининг маҳсулидир. Миллий мерос миллат тараққиётининг турли тарихий босқичларида вужудга келиб миллатнинг ўзи билан боғлиқ бўлган бойлик ҳисобланади. Шунинг учун ҳам у миллатнинг ўз келажагини яратишда таянч ва тажриба манбаи бўлиб хизмат қилади.

Миллий мерос миллат тарихи салоҳиятини куч қудрати ва айниқса келажагининг ўзга миллатлар ва жаҳон халқлари кўзгусида акс эттирувчи асосий воситалардан бири бўлиб хизмат қилади. Ушбу малакавий ишни ёзишимиздан мақсад ҳозирги кунда оммани айниқса ёшларни тарбиялашда маданий мерос муҳим аҳамиятга эга бўлган воситалардан биридир.

Мамлакатимиз ижтимоий ҳаётининг ҳозирги даврида ёшлар тарбиясига эътибор тобора кучайиб бормоқда. Бунинг қатор сабаблари борки, уларни маънавий-маърифий ахлоқий ишда эътиборга олмаслик мумкин эмас.

Мамлакатимиз том маънода ёшлар мамлакати ҳисобланади. Ёшларнинг ижтимоий-маданий эҳтиёжини қондириш юксак маънавий-мафкуравий билимини шакллантириш ҳозирги кунда жуда зарур бўлиб қолмоқда.

Шундай мураккаб шароитда ёшларимиз маънавий қиёфасини шакллантириш пировард натижада ижтимоий-сиёсий, маънавий мафкуравий барқарорликни таъминлаш ўта муҳим вазифалардан бирига айланди.

Ҳақиқатда ҳам мамлакатимизда маънавий барқарорликни таъминлашнинг асосий мезонларидан бири ўзбек миллий маданий меросини тиклаш ва ўрганишдир. Бу борада мустақиллик йилларида мисли кўрилмаган катта ишлар амалга оширилди. Аввало маънавият маърифат давлат сиёсатининг устувор йўналиши сифатида эълон қилинди.

Шундай мураккаб шароитда ёшларимиз маънавий қиёфасини шакллантириш маънавий-маърифий барқарорликни таъминлаш ўта муҳим вазифалардан бирига айланди.

Айни пайтда бизни хурсанд қиладиган нарса шундаки ёшларимизнинг аксарият қисмида ўтмиш маданий меросидан фахрланиш ҳисси тобора ортиб бормоқда, илмий маданий меросдан фахрланиш эса ёшлар маънавий қиёфасини шакллантиришда асосий омил бўлмоқда.

Мавзунинг ўрганилиши: Ҳар бир давр маданий мерос ривожига ўзига хос ҳисса қўшади. Президентимиз Ислам Каримов таъкидлаганиденк, “эътиқодларимиз тафаккури ва даҳоси билан яратилган энг қадимги тош

ёзув ва битиклар халқ оғзаки намуналаридан тортиб бугунги кунда кутубхоналаримиз хазинасида сақланаётган қўлёзмалар уларда мужассамлашган тарих адабиёт, санъат, тиббиёт ва бошқа соҳаларга оид қимматбаҳо асарлар, ўлмас осору атиқалар биз кўҳна ўлкада бугун биз яшаб турган тупроқда қадимдан буюк маданият мавжуд бўлганидан гувоҳлик беради.

Маданий бойликлар, аждодлардан авлодларга ворисийлик асосида етиб келган, инсониятнинг бугунги ва келажаги учун катта аҳамиятга эга бўлган моддий ва маънавий бойликлар бутун инсоният мулкини ташкил этувчи буюк маданий ва табиий ёдгорликларни ифода этади.

Бу масалалар жаҳонда ва республикада эълон қилинган адабиётларда журнал ва матбуотда кенг ўрганилган ва маданий мероснинг аҳамияти ҳақида кўпгина фикрлар, мулоҳазалар берилган.¹

Шўролар истибдоди даврида маданий меросга айниқса миллий республикалар маданий меросига умуман олганда, салбий муносабатда бўлинди. Маданият ва миллий меросга фақат синфий ва партиявий тамойиллар нуқтаи назаридан қаралди фақат миллий мустақилликка эришгандан кейин миллий меросга муносабат тамоман ўзгарди.

Биз ушбу ишни ёзишда юқорида келтирилган адабиётлардан фойдаланган ҳолда баҳоли қудрат маданий мерос ва таракқиёт масалаларини атрофлича баён этдик.

Мавзудаги илмий янгиликлар ва эришилган натижалар: Мазкур битирув малакавий иши биринчи бўлиб, маданий меросга таъсир этувчи омилларни ёрқин ёритиб берган ва унинг 3 асосий субъектив омил асосида кўрсатилган.

1.Расмий давлат сиёсати

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол иқтисод, сиёсат мафкура 1996 йил.

2.Халқнинг англашилган эҳтиёжлари (маданиятнинг яратувчиси, сақловчиси ва истеъмолчиси сифатида)

3.Ижодкорнинг ижтимоий позицияси ва дунё қараши.

Бундан ташқари маданий мероснинг мезонлари ҳам аниқ равшан ёритилган бу ишлардан келажак авлодларни тарбиялашда ва ёшларни маънавиятини юксалтиришда фойдаланиш мумкин.

1-Боб.Маданий меросга муносабат.

Маданий мерос-кенг камровли тушунча. У археология ёдгорликларидан бошланади. Археология ёдгорликларига қазилмалар жараёнида танилган санъати асарлари (масалан, ҳайкаллар, халқ амалий санъати ва заргарлик буюмлари, Афросиёб ва Панжикент фрескалари кабилар), айрим рўзғор буюмлари ва меҳнат қуроллари киради. Албатта, бутун қазилма комплексининг ўзи ҳам археология ёдгорлиги-маданий меросни ташкил этади. Археология ёдгорликларидан кейин маданий меросга меъморлик ёдгорликлари ва қадимги қўлёзмалар, манускриптлар киради. Қўлёзмаларнинг мазмунига қараб, уларни дин, фалсафа, табиий илм-фаннинг турли йўналишлари, тарих, илоҳият, ахлоқ, ҳуқуқ, адабиёт ва санъат кабиларга бўлиш мумкин. Кейинги икки асрда маънавий ишлаб чиқариш шу қадар ривожланиб кетдики, маданий мерос тушунчаси нихоятда кенгайди. Янги-янги фанлар вужудга келди. Чунончи, кибернетика, космонавтика, молекуляр генетика, биотехнология кабилар XX асрнинг иккинчи ярмида пайдо бўлган фанлардир. Ҳатто ишлаб чиқариш технологияси тадқиқоти ва ўқитиш услубияти ҳам фаннинг тегишли тармоқларига айланди ва бу борада битилган асарлар маданий мероснинг таркибий қисми бўлиб қолди.

Маданий меросда актуаллашмаган, яъни халқ ундан хабар топмаган, баҳра олмаган, лекин юксак салоҳиятга эга кадриятлар ҳам бўлиши мумкин. Улар турли ижтимоий-сиёсий сабабларга кўра халқдан яширилган, халқча етиб бормаган асралар, илмий кашфиётлар, уларда олға сурилган ғоялардир. Улар ҳали ўз тадқиқотларини, тарғиботчиларни ва ўқувчиларини кутиб ётгандир. Уларнинг баъзилари йўқотилган.

Лекин ҳали топилмаганлари, турли кутубхона фондларида ўз навбатини кутиб ётганлари ҳам бўлиши керак. Биз уларни маданий мероснинг ҳали ўзлаштирилмаган қисмига қўшамиз.

Шундай қилиб, маданий мерос тушунчаси қадимдан бизгача етиб келган ва халқ баҳраманд бўлган осори атиқалар, турли сабабларга кўра

халқдан яширилган ёки халқ орасида тарқалмасдан қолиб кетган ёдгорликлар ҳамда шу қилинган, халқ фойдаланаётган барча маданий маҳсулотларни ўз ичига олади. Улар орасида ҳақиқий қадриятлар билан бир қаторда тарихан ўз умрини яшаб бўлган, бугунги кунда фақат маданият тарихи нуқтаи назаридан бизни қизиқтирадиганлари ҳам кам эмас. Маданий меросда сохта қадриятлар ҳам талайгина.

Шу боисдан маданий меросга танқидий ёндашмоқ керак. Аммо бу маданий меросга большевикча ёндашиш керак. Собиқ КПСС маданий меросга партиявийлик ва синфийлик ҳамда курашчан атеизм позицияларидан ёндашиб уни ё инкор қилди, ё нотўғри талқин этди.

Юқорида айтилган фикрлар асосида истиқлол шароитида маданий меросга, шу жумладан совет даври маданий меросига ҳам, муносабатимиз қандай бўлмоғи лозим, деган савол туғилади.

Бу саволга, айниқса, унинг иккинчи қисмига жавоб беришдан аввал шу нарсани алоҳида таъкидлаш зарур деб биламиз. КПСС ва совет давлатининг маданий сиёсати билан совет даври маданиятини, унинг мазмунини чалкаштириб юбормаслик керак. Чунки илм-фан, адабиёт ва санъат, халқ таълими, халқ маънавий ҳаётининг бошқа турли соҳаларида яратилган бойликлар, қадриятлар ўзининг объектив мазмунига эгаги, уларда биз турли нисбатларда, турли чамбарчасликда миллийлик ва байналмиллалик, совет маданиятининг энг заиф жиҳати бўлмиш марксча-ленинча синфийлик билан бир қаторда, умуминсонийлик, баъзан дағал, жангавор атеизм билан ҳақиқий гуманизм ҳам акс этганини кўрамиз.

Маданиятга таъсир кўрсатувчи объектив шарт-шароитлар ва омиллар борки, улар умуммаданий тараққиётини белгилайди ва субъектив омилларнинг таъсирини ё пасайтиради, ё кучайтиради. Бизнинг мавзумиз маданий субъектив омил бўлгани учун объектив муносабат, янги субъектив омил бўлгани учун объектив омиллар устида тўхталиб ўтирмаймиз.

Маданиятга таъсир кўрсатувчи учта асосий субъектив омил мавжуд: 1. Расмий давлат сиёсати. 2. Халқнинг англашилган эҳтиёжлари(маданиятнинг яратувчиси, сақловчиси ва истеъмолчиси сифатида. 3. Ижодкорнинг ижтимоий позицияси ва дунёқараши.

Бу омиллар ўзаро боғлиқ уларнинг бирортаси умуммаданий ривожланишда бошқаларидан ажралган ҳолда ҳал қилувчи ўрин тута олмайди. Лекин маълум чегараланган давр учун расмий давлат сиёсати биринчи ўринга чиқиши мумкин. Масалан, совет маданиятида 1935-1955 йилларда айнан шундай бўлган.

Маданиятнинг баъзи бир соҳаларда (сиёсий мафкурадан узоқроқ соҳасида) расмий соҳасида расмий мафкуранинг таъсири бошқа соҳаларга нисбатан камроқ бўлиши мумкин. Баъзан эса айрим ижодкорлар расмий давлат сиёсатига, мафкурасига зид ижод қилишлари мумкин (албатта, бундай ҳолда уларнинг бошига турли таъқиб ва қатағонлар азоби тушади). Фақат баъзи ижодкорларгина расмий давлат сиёсатининг минбарларига, айланиши мумкин. Бундай ҳолат барча тарихий даврларга хос, шу жумладан совет даврига ҳам.

Расмий сиёсат ва ижодкорнинг мойилликларидан ташқари ўзбек халқининг тараққиёти, объектив ҳаётининг эҳтиёжлари, уларнинг юзага чиқиши, тарихий заруратлик таъсири маданиятимизда бетакрор из қолдирган. Шу маънода ҳам совет даври ўзбек маданияти КПСС сиёсатининг кўзгудаги акси эмас. Объектив шарт-шароитлар ва омиллар нуқтаи-назаридан ҳам, совет даври ўзбек маданияти билан расмий давлат сиёсати ўртасида тенглик аломати қўя олмаймиз.

Халқни маълум муддатга чалғитиш, алдаш мумкин. Халқ нотўғри сиёсатнинг қурбони бўлиб, маълум бир даврда ижтимоий-сиёсий омилларни белгилашда адашиб кетиши мумкин. Лекин халқни ҳеч қачон эзгуликдан, инсонпарварлик ғояларидан, виждон ва диёнатдан, соғлом фикрилиликдан

мантиқийликдан батамом қайтариб бўлмайди. Халқнинг аксарияти кундалик турмушда маънавий соғлом, хурфикр бўлиб қолаверади.

Турли сиёсий режимларни, турли сиёсий қатағонларни, қирғинларни, иқтисодий қийинчиликларни, иқтисодий қийинчиликларни очлик ва қашшоқликни бошдан кечирган бўлса-да, халқ доимо ва асосан ҳақиқий инсонпарвар маънавий қадриятларни яратган. Тўғри, айрим тарихий даврларда маданият гуркираб ўсган, айрим тарихий даврларда у қаттиқ инқирозга учраган, лекин миллий маданият ҳеч қачон ғайриинсоний мазмун касб этмаган.

Халқ маданиятининг асосий яратувчиси, авлоддан авлодга узатиб, асрлараро сақловчисидир. Шу боисдан халқнинг англашилган эҳтиёжлари, талаблари, унинг ижтимоий буюртмаси маданият ривожланишига расмий давлат сиёсатидан кам таъсир кўрсатмайди. Пировардида у расмий давлат сиёсатини коррексия қилади, яъни унга маълум даражада тузатиш киритади.

Бир нарсани унутмаслик керакки, инсон бу дунёга бир марта келади. У қайси тузумда, қандай шароитда яшамасин, қайта такрорланмайдиган ҳаётида инсонга хос ҳамма эҳтиёжларни туяди: яхши ва муносиб турмуш кечиргиси, ҳаёт лаззатлари, гўзалликларидан баҳраманд бўлгиси, ниманидир яратиб, ўзидан яхши ном қолдиргиси келади. Шу боис у гўзаллик, поклик ва эзгуликка интилади. У кимгадир ошиқ бўлади, нималардир уни мафтун этади, кўшшиқ эшитгиси ва куйлагаси келади. Муҳаббат, ошуфталик-ёшликнинг ажралмас туғма хислати.

Тузум ёмон экан, деб инсон ўз эҳтиёжларидан, оила қуриш, орзу-ҳавас қилишдан воз кеча олмайди. Энг оғир қимматчилик йилларида ҳам қирғинбарот уруш йилларида ҳам инсоннинг гўзалликка, ахлоқийлик ва орзу ҳавасга талпиниши сусаймади. Баъзан эса, аксинча, бу туйғулар кучаяди. Ҳақиқий гўзалликнинг, одамгарчиликнинг, эзгуликнинг, оптимистик орзу-ҳаваснинг қадри қийинчилик, етишмовчилик, зулм кучайган пайтлари янада ортади. Бас, шундай экан бу эҳтиёжлар ўша давр адабиёти ва санъатида,

маданиятида акс этмаслиги мумкин эмас. Шу боис ўтмишнинг жоҳиллик ҳукмронлик қилган оғир замонларида аҳён-аҳаёнда санъат дурдоналари пайдо бўлган. Бу ҳол деярли барча халқларнинг маданияти тарихига хосдир.

Бизда ҳам совет даврида нафақат ўта мафкуралашган тарғибот асарлари, балки инсоннинг юқорида қайд этилган орзу-армонлари, муҳаббат ва эзгуликка интилишини акс эттирувчи ҳақиқий санъат асарлари ҳам яратилди. Тўғри, адабиёт ва санъатнинг айрим жанрлари расмий давлат мафкурасига гоҳо кўпроқ, гоҳо озроқ мослашиб, баъзи бир коммунистик шиорларни ишлатишга мажбур бўлган. Лекин бу нарса уларнинг асл моҳиятига путур етказмайди. Кўпгина санъат турларининг эса тарғибот ташвиқотига, сиёсий мафкурага бевосита алоқаси йўқ. Масалан, лирик шеърят, мусиқа ва хореография, ранг-тасвирининг пейзаж, натюрморт ҳамда портрет сингари талай жанрлар ва хоказо.

Маданиятнинг ривожланишига таъсир кўрсатувчи яна омил борки, у ҳам расмий давлат сиёсатига маълум “тузатиш” киритади: бу ижодкорнинг ижтимоий позицияси ва унинг кенг маънодаги дунёқарашидир.

Ҳақиқий ижодкор учун Ватан туйғуси, халқ дарди, халқ олдидаги бурчи тузум ва сиёсатдан устун туради. У тузумга бағишлаб қасидалар битса-да, барибир энг аввало Ватанига она халқига хизмат қилади. Фақат кўрқок ёки ўта шуҳратпараст, аммо ўртамиёна, кам истеъдодли ижодкорларгина сиёсий тузумнинг маддоҳига айланди. Йирик истеъдод эгалари орасида ўз сиёсий мўлжалларидан адашиб кетган бир-икки санъаткор тузум маддоҳига айланиши мумкин. Аммо бундайлар учун ижодий ва шахс сифатидаги инқироз эртами кечми муқаррар бўлади. Маяковский ва Фадеев каби рус адибларнинг тақдири бунга ёрқин мисолдир. Шу боисдан узок ўтмишда ҳам, совет даврида ҳам ҳақиқий ижодкорлик буткул сўнмаган, адабиёт ҳам, санъат ҳам қуруқ ташвиқотбозликка айланиб қолмаган. Абдулла Қодирий, Чўлпон ва Усмон Носир каби исёнкор санъаткорлар халқ орасидан чиқиб турган. Бу даврда яратилган Гафур Ғулом, Ойбек, Абдулла Қаҳҳор, Ҳамид Олимжон,

Миртемир, Асқад Мухтор, Одил Ёқубов ва Пиримқул Қодиров каби адибларнинг энг яхши асарлари халқимиз маънавий бойлигининг ажралмас қисмидир.

Маннон Уйғур, Етим Бобожонов, Аброр Ҳидоят, Шукур Бурхонов, Обид Жалилов, Раззоқ Ҳамроев, Сора Эшонтўраева, Ҳалима Носирова, Тамарахоним, Соадат Қобулова, Мухтор Ашрафий ва Мутал Бурхонов сингари санъаткорлар ўзбек маданияти ривожига бутун бир тарихий даврни ташкил этади.

60-70 йилларда адабиёт ва санъатга кириб келган Абдулла Орипов, Эркин Воҳидов, Баҳодир Жалилов, Жавлон Умарбеков, Али Ҳамроев, Элёр Эшмухаммедов, Мурод Муҳаммад Дўст, Эркин Азамов, Ҳайридин Султонов, Хуршид Даврон, Шавкат Раҳмон, Усмон Азим каби ижодкорларнинг асарлари, “Лазги” ва “Баҳор” ансамбльларининг фаолиятини ҳамда бошқа кўплаб ўзбек маданияти арбоблари ва жамоалари номини фахр билан тилга олиш мумкин.

Бундай муносабат аксарият олимларимизнинг ижодига ҳам таалукли. Аммо КПССнинг маданий сиёсати, давлат цензураси, мафкуравий бўйинтуруш, шубҳасизки, уларнинг ижодига ҳам анча салбий таъсир кўрсатди, ижодий имкониятларини тўлиқ очишга тўсиқ бўлди, айрим ҳолларда эса ўз эътиқодлари билан муроса қилишга мажбур этди. Буни ҳам адолат юзасидан эътироф этишимиз керак.

Нега биз масалани бу тарзда қўймоқдамиз? Гап шундаки, истиқлолга эришилганидан кейин айрим “жонкуяр” ватанпарварлар” (энг қизиғи шундаки, уларнинг аксарияти тан олинмаган “даҳо” ижодкорлардир) совет даврида ўзбек маданиятини дунёга танитган адиб ва санъаткорларни КПСС сиёсатининг ифодачилари сифатида рад этишга, тан олмасликка чақира бошладилар (балки шундай қилсалар, уларнинг ўрнини ўзлари эгаллашар. Лекин халқ уларни тан олармикан). Кўп ҳолларда бундай чақириқлар миллийлик, миллий манфаатлар, миллатпарварлик учун қайғуриш

тўғрисидаги сўзлар билан қориштириб айтилдики, бу айрим ёшларни чалғитди ҳам.¹

Ғафур Ғулом “Сен етим эмассан”, “Соғиниш” шеърларини ёзганда сталинизмни улуғлашни бош мақсад қилиб қўймаган, балки ҳаёлини аввало умуминсоний туйғулар банд этган. Ҳаттоки шоирнинг “Гурксиб йўлларида” асари социалистик ўзгаришларнигина мадҳ этувчи шеър эмас, у шунингдек, ўша даврдаги буюк қурилиш нафасининг, тарихийлик ва замонавийликнинг жуда юксак бадийи-лирик ифодаси сифатида ўзбек шеърлятидаги дурдона асарларидан бири ҳамдир.

Ҳамид Олимжон ҳам Ўзбекистон водийларини, табиатин куйлаганида Ватан ҳисси билан тўлиб тошган, Сталин сиёсий режимини мадҳ этишни асосий мақсад деб билмаган.

Тўғри, Ғафур Ғулом ва Ҳамид Олимжон ижодида Сталинга бағишланган, сталинизм тузумини мақтаган асарлар, шеърлар ҳам кўп. Албатта, биз бугун уларни ҳақиқий маънодаги асар дея олмаймиз. Лекин улар баҳғонасида Ғафур Ғулом ва Ҳамид Олимжон ижодий меросидан-да тўлиқ воз кечмаймиз. Бу меросдан биз бугунги ва эртанги кунимиз учун ахамиятини йўқотмаганларинигина оламиз. Бошқа ижодкорлар мероси тўғрисида ҳам шундай дейиш мумкин.

Ўтмишда давлат сиёсати бир томонлама ва ҳатто бўлгани туйғайли ўша давр маданиятига қандай муносабатда бўлиш керак, деган саволнинг жавоби, бизнинг назаримизда, юқоридагидек бўлмоғи лозим.

Халқимизнинг асрий қадриятлари, асрий ижобий ва салбий тажрибаси акс этган ўтмиш маданий меросига қандай муносабатда бўлмоғимиз лозим, деган масаланинг бошқа жиҳати ҳам бор. Масала умумий ечимнинг тўғри тамойилини эса, бизнинг фикримизча, рус файласуфи А.А.Богданов анча

¹ Истиқлол арафасида ва унинг илк йилларида баъзи ёшлар совет даври адабиётидан фақат Сталин қатағонларига учраганлари ва мухолифатидаги қаламкашлар ёхуд уларни қўллаб-қувватловчиларнинг ижодини ўрганиш ва эътироф этиш, бошқаларидан эса воз кечиб юбориш лозим, деган ғояларни олға сурган эдилар.

оқилона белгилаган.¹ А.Богданов “Пролетар санъати бўлиши мумкинми?” деган мақоласида ўтмиш маданиятини онгли равишда ўрганиш, унга бўйсунмасдан, уни эгаллаб олмоқ лозим, деган ғояни илгари суради. Бу ғояни у кейинги асарларида ҳам ривожлантирди. 1918 йилда нашр қилинган “Бадий мерос ҳақида” сарлавҳали йирик мақоласида А.Богданов ўтмиш маданиятида бўйсунмасдан уни қандай эгаллаб олиш мумкинлигини тушунтиради ҳамда маданий меросни янги жамиятни қуриш воситасига айлантириш тўғрисида гапирди.

А.Богдановнинг пролетар маданияти ва санъати ҳамда маданий меросга муносабат ҳақидаги мулоҳазалари жиддий чалкашлик ва зиддиятлардан, хатолардан холи эмас. Айрим асарларида, хусусан, “Пролетар санъатитанқиди” номли мақоласида у синфийликни вульгар ва схематик тушунишдан нарига ўта олмаган. Лекин Богдановнинг ўтмиш маданиятини, шу жумладан диний маданий меросни ҳам, уларга тобе бўлиб қолмасдан эгаллаб олиш ва ундан амалда фойдаланиш ғояси-рационал ғоядир. Биз учун ҳам “бўйсунмасдан эгаллаб олиш” маданий меросга муносабатни белгилашимизда асосий тамойиллардан бири бўлмоғи лозим.

Истиқлол туфайли биз маданий меросимизни чуқурроқ ва кенгроқ ўрганишни бошлаган эканмиз ўтмиш маънавий қадриятларимизнинг кўпчилигига янгича мазмун бағишлаб, баъзиларини қайта тикламоқчи эканмиз, бундан кўзланган мақсадимиз ўтмишга сиғиниш эмас, балки унга суяниб, ундан фойдаланиб яна олға силжиш ривожланишнинг янги

¹ А.А.Богданов (1873-1928 йиллар) рус марксистларидан бири, дастлаб большевик раҳбарларидан бири ҳам бўлган. Унинг илк асарларини В.И.Ленин юксак баҳолаган. Кейинчалик эса 1905-1906 йиллардан бошлаб улар ўртасида илмий ва мафкуравий ихтилофлар юзага келади. Богданов-Лениннинг “Материализм ва эмпириокритинизм” асарининг бош салбий қаҳрамони. У 1909 йилдан большевиклардан узоқлашади, аста-секин сиёсий фаолиятидан ўзини четга тортади. Октябр инқилобидан кейин барча таклифларни рад этган ва сиёсий фаолият билан шуғулланмаган. Боз устига, Ленинни ва совет раҳбарларини 1917 йил 2 декабридаёқ ҳақиқий социализмдан казарма социализми қуриш томон бурилиб кетганликда, большевиклар партиясини вайрон қилганликда, марксизмни бузганликда айбланган.

Ҳар томонлама зўр билимга эга бўлган А.Богданов инқилобдан кейин дунёда биринчи бўлиб қон қўйиш илмий-тадқиқот институтини ташкил қилган ва 1928 йилда ўзини ўзи тажриба қилиши натижасида ҳалок бўлган. Ушбу фактлар А.Богданов инсон сифатида ниҳоятда юксак фазилатларга эга бўлганидан далолат бериб турибди. А.Богданов-пролеткултурнинг ғоявий асосчилардан бири. Лекин инқилобдан кейинги пролеткульт ташкилотларининг амалий ҳаракати билан кам боғланган. Тўғрироғи, А.Богданов унинг сиёсати билан келишолмасдан 1920 йилда пролеткультдан чиқиб кетган.

босқичига чиқишдир. Ўтмиш маданиятини ўрганишдан, исломга янгича муносабатда бўлишдан мақсад шариат меъёрлари асосида қолюқ анъаналарни тиклаш, исломга бўйсуниб қолиш эмас.

Биз ислом маданий меросига ҳам тақводорликни тиклаш нуқтаи назаридан эмас, балки умуминсоний маданиятни умуминсоний маданиятни, умуминсоний ва миллий қадриятларни ўзлаштириш, маданиятимизни, ахлоқимизни ривожлантиришга фойдаси тегувчи билимлар сифатида, халқнинг асрий маънавий тажрибасини билиб олиш ва давом эттириш лозимлиги нуқтаи назаридан ёндашамиз.

Маданий мероснинг ҳар бир конкрет ҳодисасини, қадриятини баҳолаганда, амалда фойдаланмоқчи бўлганимизда уларнинг Ўзбекистон миллий истиқлолининг маънавий асосларини қай даражада мустаҳкамлай олиши, халқларимизнинг умумжаҳон тараққиётининг фаол субъективга айланишига хизмат қила олиши, бош мезон бўлиши керак.

Маданий меросга илмий ёндашишнинг мезонлари нималардан иборат? Бизнинг фикримизча, асосий мезонлар тўртга: инсонпарварлик, ватанпарварлик, халқчилик, тарақийпарварлик. Бу мезонлар умуминсоний характерга эга. Биз улардан фойдаланганда фақат большевикча сохталаштирмасдан, уларнинг мазмунини сиёсийлаштирмасдан, тор синфийлик билан чегараламасдан фойдаланишимиз керак. Бу тамойиллар замонавий маданиятга нисбатан қўлланганда эса, ижодий изланишларга, янги ва интилишларга қарама-қарши қўйилмаслиги, ўзгармас қолипга айлантирилмаслиги лозим.

Маданий меросни баҳолаганда унинг инсон эҳтиёжларига қай даражада хизмат қила олиши: инсондаги эзгулик, гўзаллик, софлик, муҳаббат каби том маънодаги юксак инсоний ҳис-туйғуларни, интилишларни шакллантира олиши; ёвузликка, тубанликка, ахлоқсизликка, инсонни хўрлашга нисбатан маънавий ва амалий мурасизликни, яъни француз маърифатпарварлари таъкидлаганидек маънавий эркин, лекин ижтимоий маъсул фуқарони

тарбиялай олиши (албатта, бугунги кун тушунчасидаги истиқлол талабларига мос эркинлик ва маъсулиятни тарбиялаш назарда тутилмоқда) асосий мезон бўлиши табиийдир.

Инсонпарварлик-маданиятнинг инсонда инсонийликни ва онгли фаол фақаровийликни шакллантиришга хизмат қилишидир. Айнан шу нуқтаи назардан маданий мерос (шу жумладан диний мерос ҳам) чуқур таҳлил қилинмоғи ва инсонпарварлик мезонига мос келганларигина кенг фойдаланишга жалб этилмоғи лозим. Инсонпарварлики-конкрет тарихий тушунча у қотиб қолган ҳодиса эмас. У тарихан ўзгаради, янгиланади, ривожланади. Инсонпарварлик тарихий заруратга, тараққиёти эҳтиёжларига зид келмайди.

Биз маданий меросимизни танқидий таҳлил қилишда буларни эсан чикармасак, унда шаърий илмлар, шараит меъёрлари орасида замонавий тараққиёт эҳтиёжлари ва тарихий заруратга мос келмайдиганлари ҳам борлигини кўраимиз.

Бир-бирига қарама-қарши ижтимоий баҳо ва мўлжаллар ислом маънавий меросида анча кенг акс этган. Бу меросни ўзлаштиришда инсонпарварлик нуқтаи назаридан, танқидий ёндашилмаса, чалғиб кетиш ҳеч гап эмас. Айрим мусулмон мамлакатларида келажак йўлини танлашда муросасиз курашга, экстремизмга мойиллик кўрсатаётган сиёсий гуруҳларнинг ислом ниқоби остида ҳаракат қилаётгани ҳам бежиз эмас.

Юқорида айтилганлардан ислом меросига юзаки ёндашиш ёки ундан воз кечиш лозим, деган хулоса келиб чиқмайди. Аксинча, ислом меросини биз ниҳоятда теран ва пухта ўрганишимиз, аммо ундан халқнинг турли диний руҳият, иймон, эътиқодга оид эҳтиёжларни қондиришда оқилона фойдаланишимиз керак.

Умуман олганда, маданий мерос, бугунги кунда қандай баҳоланишида катъий назар, кўз-қорачиғидек эҳтиёт қилиниши ва сақланиши шарт. Бугунги ижтимоий ривожланиш талабларига мос келмаётган маданият

ходисалари эртанги кун учун зарур бўлиб қолиши, жилла курса, тарихий сабоқ чиқариш учун аҳамият касб этиши эҳтимолдан ҳоли эмас. Шу боис атоқли олим Ю.Лотман айтган бир фикрни ёдда сақлашимиз керак: “Гоҳида бизга ҳозир нима долзарблиги аёндек туюлади.

Бизнинг неvara ва чевараларимизга эса нима зарур? Жавоб бериш кийин бундан бош хулоса сифатида тарихий меросга эҳтиёткор бўлиш ҳамда биз бугун тушуниб етган нарса пировард ҳақиқат эмас ва буюк мумтоз мерос ҳали кўп қирраларини очади, деган доимий бир фикр келиб чиқади. Чунки у ривожланувчан ҳодисадир”¹

Шундай қилиб, инсонпарварлик маданий меросни баҳолашнинг, унга ёндашишнинг асосий мезонларидан биридир.

Аммо маданий мерос нафақат алоҳида олинган инсонлар учун, шу билан бирга, бутун жамият бутун миллат ва халқ учун ҳам хизмат қилади. Маданий меросни баҳолаганда нафақат алоҳида инсон ёки маълум бир ижтимоий гуруҳлар манфаатидан, балки умуммиллий манфаатлардан келиб чиқилади. Шу сабабдан ҳам маданий меросни баҳолаганда, инсонпарварлик билан бир қаторда халқчилик ва ватанпарварлик каби мезонлари ҳам қўлланиши керак.

Халқчилик-ниҳоятда муҳим мезон. Энг аввало, у маданий меросдаги халқни жипслаштирувчи миллий ҳамжиҳатликни амалга оширувчи, халқнинг психологиясини; мушоҳадасидаги, онгидаги миллий умумийликни: турмуш тарзидаги муштаракликни; унинг демократик интилишларини акс эттирувчи мсутахкамловчи ва ривожлантирувчи урф-одатлар, анъаналар, бадий образлар ва воситалар, бошқа эстетик ва ахлоқий ғоялардир.

Халқчиллик билан маданиятдаги оммавийлик ва элитарлик масаласини чалкаштириб юбормаслик керак. Халқпарварлик оммавий маданият билан чегараланмайди, ҳатто унинг айрим жиҳатларини (масалан, баъзи ҳолларда

¹ Ю.Лотман Маданият тарихи ва келажак сари интилиш, “Советская культура” газетаси, 1987 йил 7 май сони.

мазмунан саёзлигини, шаклий жўнлигини, “очарчилик”ка мойиллигини ва шу кабиларни) рад ҳам этади. Халқчиллик “элитар” маданиятини ҳам инкор этмайди. Халқпарварлик маданиятдаги барча ранг-барангликни қамраб олади. Маданиятнинг халқчиллиги миллатни ўз тарихий илдизлари билан чуқурроқ боғлайди, уни миллий номукамаллик, ночорлик, бечоралик туйғусидан халос қилишга, халқ сифатида ўз хусусиятларини, туб маънавий манфаатларини англашга ёрдам беради.

Халқчиллик маданиятнинг миллий қиёфасини сақлаб қолишга, уни янада сайқал топтиришга, бу орқали миллатнинг ўзлигини сақлаб қолишга хизмат қилади. Халқчиллик маданиятдаги миллий психологияга ва манфатларга зид келадиган ёт ҳодисаларни инкор қилади.

Маданиятда ва умуман маънавиятда ўзига хос шаклий ва мазмуний филтер вазифасини ўтайди.

Ҳақиқий халқчилик миллий маданиятнинг ўзга маданиятлардаги асл қадриятлар ҳисобига бойишини инкор қилмайди. Аммо четдан қабул қилинган қадриятларни ҳам шаклан, ҳам маҳмунан ўз халқи эҳтиёжларга, идрок ва мушоҳадаларига мослаштиради.

Халқчиллик маданиятнинг, миллат эҳтиёжлари ва кадр-қимматлигидир. Демак, ҳақиқий халқчилик маданият миллатнинг ривожланиш эҳтиёжларига, истиқболлига хизмат қилади.

Маданий меросни юқорида келтирилган мезонлар асосида таҳлил қилсак, унда халқнинг демократик интилишларига, психологиясига, туб манфаатларига, миллий жипслашувига мос келмайдиган ҳодисаларни ҳам учратамиз. Чунки ўтмишда бизнинг олтин тупроғимиз турли босқинчиларни ўзига қўн тортган. Улар халқимизга сохта қадриятларни сингдиришга, унинг ҳамжиҳатлигига путур етказишга кўп ҳаракат қилганлар. Бу сохта қадриятлар дунёвий шаклда (социалистик интернационализм) ёки халқлар дўстлиги ғоялари ёхуд диний муштараклик шаклида бўладими-бундан қатъи назар, маданий меросимизда учраб туради.

Энг қалтис жиҳати шундаки, бу ғоялар кўпинча халқчиллик либосида намоён бўлади. Бугунги кунда бунга мисол сифатида ваҳобийликни келтириш мумкин. Шунинг учун халқчилик масаласида шаклни ҳеч қачон мазмундан ажратмаслик лозим.

Шу боис чинакам халқчилликни сохта халқпарварликдан фарқ қилиш керак. Айниқса, совет даври маданиятида халқда итоаткорликни ўз тарихий бойликларига, асрий урф одатлари ва энг олий кадриятларига бефарқликни шакллантириш тўғрисидаги ғоялар халқчиллик либосида олға сурилди.

Халқчиллик тўғрисида юқорида айтилганлар том маънода ватанпарварлик мезонига ҳам тааллуқлидир. Бу икки тушунча бир-бирига ниҳоятда яқиндир, чунки халқ манфаатлари Ватан манфаатлари билан бир бутундир. Бироқ, айти пайтда ватанпарварлик онгли равишда ижтимоий фаолликни, фуқоравий бурчга содиқликни тақоза этади. Ватанпарварлик мезонлари билан ўлчанганда, Ўзбекистон мустақиллигини мустаҳкамлашга муайян маданият ҳодисаси қай даражада хизмат қила олиши маълум бўлади, маданий меросдан айрим нозиклаштирилган миллий нигилистик оҳанглар, ғоялар кўриниб қолади.

Чунки мустабид мафкура ниҳоятда нозик, пайқаб олиш қийин бўлган шаклларда ўз миллий тарихига, адабиёти ва санъатига, она тилига беписандлик, уларни кўзга илмаслик, қолоқ, жўн ҳодиса сифатида баҳолаш меъёрларини сингдиришга уринган. Бу афсуски, баъзи зиёлилар, олимлар, маданият арбобларига маълум маънода таъсир кўрсатмай қолмаган.

Ўз даврида араблар ҳам маҳаллий халқнинг ватанпарварлигини сўндириш учун янги диний эътиқод асосида шакллана бошлаган маданиятдан фойдаланган. Диний муштараклик исломда ватанпарварликдан, миллий манфаатлардан устун қўйилган. Шундай қилиб, миллий нигилизмнинг илдизлари узок ўтмишга бориб тақалади.

Бугунги кунда айрим маккор лўтибозлар томонидан “мусулмон халифалигини тиклаш” ғояларини тарғиб этишнинг моҳияти, аслида, ўз

ғаразли мақсадлари йўлида диний меросда потенциал тарзда мавжуд бўлган миллий нигилизмдан фойдаланишга уринишдир. Шу нуқтаи назардан, “Ҳизбут-таҳрир” ғоялари ва дастури миллий мустақилликка, миллий ватанпарварликка, миллий ватанпарварликка қарши қаратилганини таъкидлаш жоиз.

Алишер Навоий туркий тилда ижод қилишга ўз қавмларини давлат этган ва туркий тилнинг форс ва араб тилларидан қолишмаслигини, ҳатто баъзи тушунчаларни ифодалашда устунлигини, ҳатто баъзи тушунчаларни ифодалашда устунлигини исботлаган пайтда бу ҳол ул зотнинг миллий нигилизмга қарши курашгани, ватанпарварлиги эди.

Шу боис ўтмиш маданий меросимизда ватанпарварликнинг юксак талабларига унчалик мос келмайдиган жиҳатлари ҳам йўқ эмас. Ўз-ўзидан маълумки, улар бугунги истиқлол талабларига, эҳтиёжларига, миллий ғурурни ўстиришга хизмат қила олмайди. Ватанпарварлик, шак-шубҳасиз, Ватан учун фидоий бўлишни, Ватан озодлиги ва равнақи йўлида курашишга етарлича иродаликни тақозо этади. Маданий меросда бўш-баёвликни, тақдирга тан бериб, муросағўйлик қилишни ёки умумсовет байналмилалчилигини тарғиб этувчи асарлар ҳам йўқ эмас. Бундай асарлар истиқлолни мустаҳкамлашга хизмат қила олмаслиги шундоқ ҳам равшан.

Ва ниҳоят тараққийпарварлик мезони ҳақида. Бизнинг фикримизча, инсопарварлик каби, тараққийпарварлик ҳам энг асосий мезондир. Маданий ходисот, масалан санъат асари, халқпарварлик ва ватанпарварлик туйғулари билан қанчалик суғорилган бўлмасин, агар у келажакка эмас ўтмишга қаратилса, патриархал тузумни идеаллаштирсак, миллий маҳдудликка, миллатчиликка чорласа, Ўзбекистон истиқлолини мустаҳкамлашда унинг аҳамияти паст бўлади. Демак, бу асрдаги халқчиллик ва ватанпарварлик ташқи кўриниши касб этади, холос. Шу боисдан маданий меросни баҳолашда, янги, адолатли ҳукуқий-демократик жамият яратиш жараёнида унга таянишда тараққийпарварлик талабларини эътиборга олиш зарур.

Ҳақиқий инсонпарварлик, халқчилик, Ватанпарварлик ҳеч қачон тараққийпарварликка зид келмайди. Агар зид келса, маълум даражада тарихан эскирган бўлиб чиқади. Демак, тараққийпарварлик бошқа мезонлар учун ҳам мезон, яъни мезон ул-мезон бўлади. Аммо тараққийпарварлик ва бошқа мезонларга зид келиши мумкин.

Чунки тараққиёт тараққиёт учун эмас. Тараққиётга эришаман деб инсонга ёки Ватан манфаатига ёхуд табиатга зиён етказиш мумкин эмас.

Юқоридагилардан маданий меросга баҳолашда ва ундан Ўзбекистон мустақиллигини мустаҳкамлашда фойдаланишда ушба мезонлар ёрдамида комплекс ёндашиш кераклиги аён бўлади.

Ушбу мезонлар ёрдамида биз маданий меросимизни таҳлил қилсак, уни онгли равишда эгаллаб олишимиз, унга тобе бўлиб қолмасдан, келажак тараққиётимизга хизмат қилдиришимиз учун имкон пайдо бўлади.

Юқорида қайд этилган тўртала мезон маданий меросга муносабатнинг универсал мезонларидир. Маданий мероснинг турли соҳаларида, шунингдек, шу соҳагагина тааллуқли хусусий мезонлар ҳам мавжуд. Масалан, адабиёт ва санъат учун шундай мезон-бу юксак бадийлик, образлар такомиллигидир. Лекин бадийлик мезони илм-фан, ахлоқ ёки ҳуқуққа нисбатан кўллаб бўлмайди.

Уларнинг ўз хусусий мезонлари мавжуд.

2.Боб.Тарихий тараққиётнинг асосий тамоиллари.

XX аср жаҳон халқлари тарихида ўзгача ўрин тутади. Инсоният бу аср давомида илм-фанда, ижтимоий тараққиётда мисли кўрилмаган муваффақиятларни қўлга киритди. Аммо айнан шу асрда икки марта жаҳон уришини бир қанча инқилобларни, большевизм ва фашизм балоларини, курраи заминга, тирикликка хавф солган икки карама-қарши сиёсий тузилмалар ўртасидаги ҳарбий-ядровий рақобатни бошдан кечирди.

XX асрнинг ўзига хос қиёфасини, инсоният тарихидаги аҳамиятини белгиловчи хусусиятлардан бири-бу мустамлакачилик тузимининг бу капиталистик ва социалистик кўриниларининг емирилишидир.

Мустақиликка эришган мамлакатларнинг ҳаммаси ҳам бир хил суръатларда ривожланаётган йўқ. Уларнинг айримлари ижтимоий тараққиётнинг қудратли оқимига тушуниб қолди, кўпчиллиги турли иқтисодий қийинчиликларга дуч келмоқда, баъзи бирлари ҳолигача қашшоқликдан чиқа олмаяпти. Юксак суръатларда ривожланаётган мамлакатларнинг- хоҳ у собиқ мустабид, хоҳ собиқ мустамлака мамлакат бўлсин- тажрибаси ўрганилганда, уларнинг ҳар бири тараққиётнинг ўз миллий моделини яратганини пайқаймиз. Бугун “швед модели”, “япон модели”, “Жанубий Корея модели” ва шу каби атамаларни тез-тез учратиш мумкин.

Совет мустабидлигидан халос бўлган мамлакатлар ҳам мустақил тараққиётнинг ўзларига маъқул шаклларини излаб топишга ҳаракат қилмоқдалар. Собиқ совет республикаларининг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий вазияти, равожланиш суръатлари, табиийки, бир хил эмас. Бунинг албатта, ҳар хил сабаблари бор. Уларнинг барчасида деярликўпмулкчиликка таянган бозор иқтисодиётини жорий қилиш, демократик ҳуқуқий давлат қуриш, фуқаролик жамиятини шакллантириш асосий мақсад, деб эълон қилинган бўлса-да, бу мақсадга эришишнинг назарий концепсиялари, амалий йўллари

турлича тушунилмоқда. Бинобарин, миллий ривожланиш учун танланган йўл, усуллар, омиллар, воситалар ҳам ҳар хил. Ҳар қайси мустақил мамлакат ўзи учун ривожланишнинг самарали “ миллий модели”ни яратишга интилиши тушунарли. Аммо амалда бунга эришиши қийин. Бугунги кунда мустақил Ўзбекистон шундай моделни ярата олган мамлакат ҳисобланади.

Буни жаҳонда 2008 йилда юз берган молиявий-иқтисодий инқироз синови ҳам тасдиқлади.

Миллий тараққиёт у ёки бу даражада миллий ғоя билан боғлиқ. Миллий ғояси аниқ ифодаланмаган, яъни ўзининг энг олий мақсади ва ижтимоий идеалини (амолини) белгилай олмаган халқ уларга эришиш меҳназимини (тараққиёт моделини) ҳам ярата олмайди. Бундай халқнинг тараққиёти кўп жиҳатдан стихияли, умумий оқимдаги барча тасодифлар ва тебранишлар таъсирида кечади.

Аксинча, миллий ғоя нечоғли аниқ ифодаланган ва омма онгига синган бўлса, у миллий тараққиёт моделининг давлат сиёсатини белгиловчилар томонидан шунчаки аниқ шакллантирилишига ва онгли равишда қўлланилишига таъсир кўрсатади. Бу таъсир. Шуниндек, кенг омманинг мазкур моделга ижобий ҳиссий ва ақлий муносабатда бўлишида, унга ихлос билан қарашида, уни ташаббус қўллаб-қувватлашда намоён бўлади.

Аҳолини биринчи галда ёш авлодни миллий ғоя, ватанпарварлик, Ўзбекистон билан фахрланиш, миллий ва умумбашарий кадриятларга содиқлик руҳида тарбиялашда тараққиётнинг ўзбек модели мазмунини, унинг ўзига хос хусусиятларини очиб бериш тарғиб этиш муҳим аҳамиятга эга. Бу бугунги ҳаётимизга, эришаётган ютуқларимизга, Президентимизнинг назарий ва амалий ижодкорлигига муносиб баҳо бериш, уларнинг қадрига етиш учун ҳам керак. Бундан ташқари, ўзбек модели тўғрисида мулоҳаза юритиш тадқиқот олиб бориш унга ўз имкониятларини тўла юзага чиқаришда халақит бераётган турли омилларни аниқлашга, уларнинг таъсирини камайтириш чораларини кўришга ёрдам беради.

Жаҳонда давом этаётган молиявий-иқтисодий инқироз шароитида собиқ совет республикалари орасида Ўзбекистон ўзининг ижтимоий-иқтисодий барқарорлиги ва иқтисодий ривожланиши билан ажралиб турибди. Эндиликда чет эллардаги нуфузли иқтисодий ва сиёсий нашрларда, олимлар ва экспертларнинг махсус тадқиқот ва маърузаларида, сиёсий арбоблар нутқларида “тараққиётнинг ўзбек модели” ибораси тез-тез учрай бошлади.

Ўзбек моделининг назарий концентрал асослари Президент асарларида ўз аксини топган. Ўзбек моделининг кўпчилик бошқа миллий моделлардан фарқ қиладиган хусусияти шуки, у фақат иқтисодий ривожланиш моделигина эмас, балки кенг маънода миллий тикланиш ва ижтимоий тараққиёт модели ҳамдир. Шу сабабдан у иқтисодиёт билан бир қаторда давлат ва жамият қурилиши, ижтимоий ҳаёт ва маънавиятни ҳам қамраб олади.

Ўзбек модели тушунчаси, аввало Ўзбекистоннинг мустақил миллий тараққиёти қандай бўлиши лозимлигини асосламайдиган, уни муайян мақсадларга йўналтириладиган энг умумий назарий хулосалар ва мўлжаллар билан давлатнинг белгиланган мақсадларга эришишга қаратилган амалий сиёсатнинг муштараклигини англатади. (Давлат сиёсати деганда ҳокимиятнинг ҳар учала бўғини фаолияти назарда тутилмоқда).

Демак, тараққиёт модели ўзининг назарий ва амалий томонларига эга. Тараққиёт моделининг назарий томони мамлакатнинг юзага чиққан ва потенциал имкониятлари, ишлаб чиқарувчи кучларнинг ривожланиш даражаси, инфратузилмаси ҳолати, табиий бойликлари демографик вазияти, аҳолининг онги, билими, касбий салоҳияти ва ҳ.к.лар ҳисобига олинган ҳолда ривожланиш концепциясини, оддий тил билан айтганда, ушба мамлакатга мос ва хос йўлни асослайди. У бир неча нисбатан мустақил йўналишлардан иборат: иқтисодий сиёсат тамойиллари ва макроиқтисодий назария, давлат қурилиши ва жамиятни деомкратлаштириш тамойиллари, меъёрлари, баҳолари, мулкдорлар синфини шакллантириш ва ижтимоий

стратификацияни (жамиятнинг ижтимоий-синфий, табақавий тузилмасини) такомиллаштириш тамойиллари; миллий ғоя, миллий мафкура концепцияси ва маънавий-маданий ривожланиш масалалари ва ҳоказо.

Моделнинг амалий томони ҳам бир неча йўналишларга эга:

- ислохотларнинг ҳуқуқий базасини яратиш ва мустаҳкамлашга қаратилган давлат сиёсати;
- назарий хулосаларни, мўлжалларни амалга ошириш юзасидан ҳукуматнинг ташкилотчилик ишлари ва аниқ механизмини ўзида акс эттирган фармонлар, қарорлар, мақсадли дастурлар (шу жумладан, саноатни модернизация қилиш ва техник қайта жиҳозлаш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш ва бошқа дастурлар) қабул қилиши;
- бевосита уларнинг ҳаётга татбиқ этилиши; яъни амалдаги инвестиция сиёсати; солиқ сиёсати; молия-кредит сиёсати; иқтисодий тузилмавий сиёсат; фонд бозорини, қимматли қоғозлар бозорини шакллантириш ва ривожлантириш; истеъмол бозорига таъсир кўрсатиш ва ш.к;
- фармонлар, ҳукмуат қарорларининг тўғрилигига одамларни ишонтириш, уларни бирлаштириш, уларда эски тузум инерциясини енгиб ўта оладиган ирода ҳосил қилиш борасидаги тарғибий-ташвиқий ва тарбиявий ишлар.

Назарий жиҳатдан пухта ва тўғри асосланмаган сиёсат хатолардан ҳоли бўлмайди. Жамиятнинг ҳамма томонлари нисбатан уйғун ривожланишини таъминлай олмайди. Бундай ҳолда ривожланишнинг бус-бутун шаклланган миллий модели вужудга келмайди. Ва, аксинча, пухта ва қатъий амалий сиёсат билан мустаҳкамланмаган назарий хулосалар ва мўлжаллар эса маърифийлик, тарғибот даражасида қолиб кетаверади. Бундай ҳолда ҳам модел вужудга келмайди.

Хўш, ўзбек моделининг хусусиятлари нималардан иборат? Ўзбекистон мустақилликка эришгач, иқтисодий тараққиёт масалалари билан бир вақтнинг ўзида миллий давлатчилигини ва маданий-маънавий меросини тиклаш, ривожлантириш, жамиятнинг ижтимоий-синфий тузилмасини такомиллаштириш ва мустақил ривожланиш талаб қиладиган янги кадрлар корпусини шакллантириш масалаларини ҳал қилиш лозим эди.

Германия, Швеция, Япония, Жанубий Корея, Франция, Хитой моделлари кўпроқ иқтисодий моделлар эди.

Бу моделларда сиёсий, ижтимоий ва маънавий жиҳатлар алоҳида ажралиб турган эмас. Чунки мазкур мамлакатларнинг бирортасида миллий давлатчиликни, маданий меросни ва она тилини тиклаш масаласи кун тартибда долзарб бўлган эмас (фақат Жанубий Кореяда давлат кўриниши долзарб бўлган).

Ўзбек модели, юқоридагилардан аён бўлиб турибдики, миллий маҳдудликка, автаркияга мўлжалланган модель эмас. У очик жамият куришга, бошқа мамлакатлар билан кенг миқёсида ўзаро фойдали алоқаларни ривожлантиришга мўлжалланган. Шу боис унга мослашувчанлик, қайшқоқлик хос бўлиши лозим.

Ўзбек моделининг устувор йўналишларидан бири иқтисодий ислоҳотларга мувофиқ равишда жамиятнинг ижтимоий-синфий тузилмасини ривожлантириш ва кадрлар тайёрлаш масаласидир.

Республикада ишлаб чиқаришнинг биз учун бутунлай янги тармоқлари вужудга келаяпти, мавжудлари кенгайиб қайта жиҳозланиб, замонавий технологияларга кўчирилмоқда. Бу корхоналар учун юксак малакали ишчилар, инженерлар, менежерлар зарур. Собик Иттифоқ даврида Ўзбекистонга янги қурилаётган завод ва фабрикалар учун кўплаб ишчи ва мутахассислар кўчириб келинар эди. Ўзбеклар орасида замонавий саноат билан боғлиқ ишчилар ва мутахассислар салмоғи аҳоли таркибидаги ўзбеклар улушига нисбатан кам эди. Мустақиллик шароитида юксак

технологик ишлаб чиқаришга маҳаллий аҳолини максимал даражада жалб қилиш. Мамлакатимизнинг илмий техникавий цивилизациясини кўтариш бошланди. Бу борада пухта ўйланган сиёсат амалга оширилмоқда. Мисол учун, мамлакатимизда барпо этилган автомобилсозлик заводларида, “Шўртангазкимё” мажмуасида ва бошқа замонавий корхоналарда ишлайдиган зарур малака олишлари учун чет элларга амалий стажёрликка ва ўқишга юборилди. Натижада бу корхоналарда деярли тўлиқ маҳаллий аҳоли ишлашмоқда.

Кадрлар тайёрлаш миллий дастурига кўра, янги типдаги касб-хунар коллежлари тизимининг пайдо бўлаётгани масалани стратегик жиҳатдан ҳал қилиш намунасидир. Ишчилар сифат жиҳатидан ўсмода, чунки таркибида юксак малакали мутахассислар қатлами кенгаймоқда. Айнан шу қатлам мамлакатимиз халқ хўжалигига илмий-техника тараққиёти ютуқларини олиб киришни таъминлайди. Бу биринчидан. Иккинчидан, жамиятда кўпмулкчилик ривожланмоқда. Демак, мулк шаклларига мувофиқ, мулкдорлар синфи шаклланади. Мамлакатимизда мулкдорлар синфи вужудга келиши кўплаб авлодлар давомида тадбиркорлик туфайли сармоясининг табиий-тарихий тўпланиши негизида эмас, балки бир авлод умри давомида давлат мулкнинг тақсимланиши ва шахсий тадбиркорлик ривожланиши негизида юз бермоқда. Мулкдорлар синфи мамлакатимизда бир авлод умри давомида асосан шаклланиб бўлиши лозим. Чунки биз ўтмиш даврини 50-60 йил давомида чўза олмаймиз. Шу боис мулкдорлар синфи вужудга келиши ва ривожланиши жараёнига таъсир кўрсатиш ўзбек моделининг асосий хусусиятларидан ва вазифаларидан биридир.

Давлат ўзига қарашли корхоналарни хусусийлаштириш, йирикларини акциялаштириш, тадбиркорликнинг, айниқса, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг оёққа туриши учун турли имтиёзлар тизимини яратиш орқали мулкдорлар синфи, хусусан ўрта синф вужудга келишини тезлаштирмоқда.

Нафақат кичик тадбиркорлик ва тижорат билан шуғулланувчилар, фермерлар, деҳқонлар, шунингдек, турли корхоналарнинг акцияларини сотиб олган кишилар, юксак малакали ишчилар, зиёлилар даромадалари ва жамиятдаги мавқеларига кўра ўрта синфга мансуб бўлишлари лозим. Ўрта синф ривожланган мамлакатларда сон жиҳатдан энг катта қатламдир. Бизда ҳам шундай бўлиши керак.

Ривожланган мамлакатлар тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, айнан ўрта синф жамият барқарорлигининг, демократия ва фуқаролик жамиятининг асосий таянчидир. Миллий давлатчиликни тиклаш, кўпчиликка асосланган ва ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётини қарор топтириш кадрлар тайёрлаш, жамиятнинг ижтимоий-синфий тузилмасини ривожлантириш, ўтиш даврида аҳолининг ночор қатламларининг ижтимоий муҳофазасини таъминлаш зарурати ўзбек моделида давлатнинг фаол роль ўйнашини тақозо этади. Бу ҳам унинг бошқа моделлердан фарқ қиладиган хусусиятлардан биридир.

Ўзбек моделининг маънавий жиҳатлари ҳам мавжуд. Агар халқнинг онги қолоқ бўлса, у ўз миллий манфаатларини яхши англай олмаса, сиёсий гуруҳбозлик ва уруғ аймақчилик туфайли бўлиниб ётган бўлса, турли-туман иқтисодий ва ижтимоий, ҳуқуқий чора-тадбирлар кутилган самара бермайди.

Мустақиллик барча шахсий, хусусий, гуруҳий, синфий, минтақавий кадриятлардан устун ҳисобланиб, миллатнинг олий идеалига айлансагина, миллат мустақилликни тўғри йўлга бошқаришни билсагина, у реал мустақилликка айланади. Тараққиёт моделида умумиллий манфаатлар шахсий ва жамоавий манфаатларга қарама-қарши ҳам қўйилмаслиги, уларга қурбон ҳам қилинмаслиги лозим.

Шундай қилиб, ўзбек моделининг маънавий жиҳати, энг аввало, жамиятда янгича онг, тафаккур, янгича дунёқараш ва ижтимоий психология шаклланишини тақозо этади. Чунки янгича ижтимоий онгни шакллантириш жараёнида меҳнатга муносабат, энг аввало, индустриал меҳнатга муносабат

такомиллашади. Янги авлодда муттасил малакасини оширишга эҳтиёж, агар зарурат туғилса, касбкорини алмаштиришга, меҳнат бозори талабаларига мослашишга тайёр туриш психологияси қарор топади. Халқимиз аста-секин рақобат шароитида меҳнат қилиш ва яшашни ўрганади, унинг ижтимоий сафарборлиги ва сиёсий фаоллиги юксалади.

Ўзбек моделининг маънавий жиҳати, шунингдек, маданий меросни жумладан, диний меросни қайта баҳолашни ва айрим сохта қадриятлардан воз кечиб, аҳоли кенг қатламларини ўтмиш маданияти асл дурдоналаридан баҳраманд этишни, ватанпарварликни, миллий ғояга, миллий мафкурага содиқликни, ҳар бир фуқарода миллий муштараклик туйғусини тарбиялашни қамраб олади.

Умум тараққиёт барчанинг ва ҳар бир шахсининг манфаатини кўзлаши ва буни фуқаролар яхши тушунишлари керак. Қолаверса, аҳоли Евро-Осиё конфедереацияси, Буюк Турон, Буюк Хуросон, Ислом халифалиги каби сунъий ёки анахроник (тарихан ўз умрини ўтаб бўлган) ғояларга, инсон ҳуқуқларини ва сохта демократияни ниқоб қилиб олган, аслида Буюк давлатларнинг геостратегик мақсадларига хизмат қиладиган алдовларга чалғимаслиги бевосита миллий онгнинг етуклиги, соғлом миллий ғурурнинг мавжудлиги билан боғлиқ.

Миллий консолидация, муштараклик етишмайдиган халққа ҳеч қандай энг пухта ўйланган модель ҳам ёрдам бера олмайди. Миллий ғурури шаклланмаган халқ ўз мавжудлик ҳолатига, келажак тақдирига бефарқ қарайди, тараққиётга онгли равишда талпинмайди. Бинобарин, ўз тараққиёт моделини ишлаб чиқмайди.

Мустақиллик ҳар бир шахсдан ва бутун миллатдан ўзидаги мутелик ва лоқайдлик психологиясини енгишни талаб қилади. “берсанг-ейман, урсанг-ўламан” кабилида ижтимоий жараённинг бефарқ кузатувчиси бўлиб туриши билан ёки ўз кучига, ақл заковатига ишонмасдан, четдан “катта оға” ахтариб, унинг моддий, илмий-техникавий ҳиммати, ҳарбий-сиёсий оталиғи ёрдамида

Ўзининг муаммоларини ечишга уринадиган халқнинг миллий тараққиёт модели бўлмайди. “Катта оға”, “Хомий” миллат топишга интилган халқ ўз миллий манфаатларини, ҳақ-ҳуқуқини қисман чеклайди, ички ва ташқи сиёсат юритишда “катта оға”нинг хоҳиш-иродасини, йўриғини ҳисобга олади. Шу боисдан мустақилликка эришга халқ, миллат ўзлигини англай олмаса, ўз олдига буюк мақсадлар қўя билмаса, миллий ғоясини ишлаб чиқа олмайди. Миллий ғоя ва миллий модель бундай ҳолатда бир-бирини тақозо этади.

Сиёсий мустақиллигини йўқотмаган халқлар ёки мустақилликка эришгандан кейин орадан 20-25 йил ўтгандан кейин миллий моделни яратган халқлар бундан қисман истисно бўлиши, яъни миллий ғоясини аниқ ифодаламасдан, иқтисодий тараққиёт моделини яратиши, балки мумкинaddir. Лекин бизнинг шароитимизда миллий ғоя ва тараққиётнинг миллий модели ё биргаликда шаклланади ё умуман шаклланмайди. Шундай қилиб, “Ўзбек модели”нинг маънавий томони жуда муҳим роль ўйнайди.

Ўзбекистон-кўп миллатли давлат. Баъзи кишиларда ўзбек модели юртимизда яшовчи бошқа халқларга қай даражада алоқадор деган савло пайдо бўлиши мумкин. Чунки миллийликни аксарият кишилар анъанавий тор тушунишга, яъни бирор-бир этносга мансублик деб ҳисоблашга ўрганиб қолишган. Аслида “миллат” ва “миллий” тушунчалари икки мазмунда ишлатилади. Биринчиси- тарихан одатий тушуниш бўлган этник мансублик. Бунда бир тилда сўзловчи, бир ҳудудда яшовчи, умумий иқтисодий ҳаёт орқали бирлашган, маданияти ва урф-одатлари, психологияси муштарак ёки яқин бўлган кишиларнинг тарихий бирлиги (миллат) унга таалуқли ходисалар назарда тутилади. Масалан, миллий тил, миллий рақс, миллий санъат, миллий таомлар, миллий кураш, миллий адабиёт каби атамалар муайян халққа мансубликни билдиради.

Иккинчиси, “миллат” тушунчаси этник келиб чиқишидан қатъий назар, муайян мамлакатнинг барча фуқароларини (америка миллати) ёки

давлатнинг ўзини билдиради. (БМТ-Бирлашган Миллатлар Ташкилоти аслида халқларнинг эмас, балки давлатларнинг ташкилотидир.) кенг маънода “миллий” тушунчаси муайян этносга эмас, муайян мамлакатга, давлатга мансубликни англатади. Бизда ҳам атамани шундай кенг маънода қўллаш тобора кенгайиб бомоқда: миллий даромад, миллий бюджет, миллий ялпи маҳсулот, миллий байроқ, миллий хавфсизлик, миллий тараққиёт ва ҳоказодир. Бу тушунчаларнинг барчасида аниқловчи сўз “миллий” мамлакатга оидликни ифодалайди.

Миллий мустақиллик деганда фақат этник мустақиллик эмас, яъни Ўзбекистонда фақат ўзбекларнинг, Қозоғистонда фақат қозоқларнинг, Украинада фақат украинларнинг мустақиллиги эмас, балки муайян давлатнинг, унда яшовчи барча халқларнинг умумий мустақиллиги, ўз тараққиёт йўлини ўзи белгилаши тушунилади.

Ўзбекистоннинг миллий истиқлол мафкураси ҳам юртимизда яшовчи барча халқларни, миллатидан, динидан, тилидан, ижтимоий ҳолатидан қатъий назар, умумий мақсад умумий раванқ ва мустақил тараққиёт йўлида жипслаштирувчи, уюштирувчи, сафарбар этувчи умумий ғоялар, меъёрлар, идеалларни (омолларни) ифодалайди. Миллий ғоя, миллий мафкура тушунчаси барча халқ учун умумий бир қадрият эканлигини Ислом Каримов “тафаккур” журнали бош муҳаррири саволларига жавобида ва кейинги маърузаларида чиқишларида теран ва ҳар томонлама очиб берган. Миллий ғоя ва миллий мафкура Ўзбекистоннинг буюк мақсадини мужассам ифодалаб, озод ва обод келажакка олиб борувчи йўлни асослашга, ёритишга, халқнинг бу йўлдан адашмай боришига ундашга қаратилган. Тараққиёт модели эса ўша буюк мақсадга бориш механизmidир.

Тараққиётнинг ўзбек модели тушунчаси ҳам бутун мамлакатимизга, унда яшовчи кўп миллатли барча халққа, унинг ақл-заковати ва амалий фаолиятига алоқадор ижтимоий ҳодисани англатади.

Миллий ғоя ва миллий мафкура миллатчилик, ирқчилик руҳига, маънавий изоляционизмга чақириқ сифатида тушунилмайди. У миллий ва умуминсоний қадриятларни уйғунлаштиришга, жаҳон халқларининг илм-фан, халқ таълими, маданият, санъат, спорт ва бошқа соҳаларда эришган ютуқларни қабул қилиб миллий тажрибага пайванд қилишга қаратилган. Худди шундай ўзбек модели ҳам жаҳон халқларининг иқтисодий ривожлантириш, турли муаммоларни ҳал қилишда топган, қўллаган ютуқларини, янгича ёндашувларни, ностандарт ижодий ечимларни танқидий ўрганиб, қабул қилади, бойитади ва ўзи ҳам такомиллашади.

Ўзбек модели очиқ ва ривожланувчи моделдир. У на технологик, на савдо ва алмашув, умуман, иқтисодий масалаларда на ижтимоий-маданий, на маънавий-мафкуравий масалаларда маҳдуд эмас.

Ўзбек моделининг назарий пойдеворини Ислом Каримов олға сурган беш тамойил ташкил этади.

1. иқтисодий сиёсатдан устунлиги ва мафкурадан хоилилиги;
2. давлат бош ислохотчи эканлиги;
3. қонунинг устуворлиги ва барчага бирдайлиги;
4. кучли ижтимоий сиёсат олиб бориш ва аҳолининг кам таъминланган қисмини ижтимоий муҳофаза қилиш;
5. ислохотларни босқичма-босқич амалга ошириш.

Яна бир бор алоҳида таъкидламоқчимизки, ислохотлар деганда фақат иқтисодий соҳасини қайта-қуришгина эмас, балки бутун жамиятни туб янгилаш, ижтимоий соҳа халқ таълими, маданият, соғлиқни сақлаш, оммавий институтлар ва ҳоказоларни жамият маънавиятини ўзгартириш ҳам назарда тутилмоқда. Ислохотлар жамиятнинг ўзгариши мумкин бўлган ҳамма соҳасини қамраб олади. Бинобарин, ўзбек модели ислохотларни рўёбга чиқарувчи концентрал ва амалий чора тадбирларнинг чамбарчас муштарак мажмуи, бус-бутунлиги сифатида жамият ҳаётининг барча соҳалари ривожланишида намоён бўлади.

Ўзбек моделининг такомиллашуви давом этмоқда. Тараққиёт модели бирданига тайёр ҳолда вужудга келмайди. Айрим тамойилларни, назарий фаразларни ва тахминларни амалиёт таҳрир қилиши, ўзгартириши табиийдир. Баъзиларини эса қайта кўриб чиқиш ёки бошқача талқин қилиш лозим бўлади. Амалий чора-тадбирлар эса доимо ўзгариб такомиллашиб, бойиб боради. Аммо асосий стратегик вазифалар ўзгармайди. Бу вазифалар- “демократик давлат, фуқаролик жамияти қуриш жараёнлари ва бозор ислохотларини мустаҳкамлаш йўлидан оғишмай, изчил ва қатъият билан боришидир”.¹

Бир сўз билан айтганда, тараққиёт модели қотиб қолган андоза, бичим эмас, у аста-секин шаклланади, такомиллашади, ривожланиб, етук, қайишқоқ механизмга айланади. Унинг яратувчилик салоҳияти йилдан йил ўсиб бораверади.

Тараққиётнинг етук модели вужудга келиши учун фақат яхши ният ва хоҳиш-ироданинг ўзи камлик қилади. Жамиятда муайян объектив ижтимоий-иқтисодий шарт-шароит ҳамда иқтисодий муносабатлар субъектларнинг минимал даражада тайёргарлиги, билим савияси талаб қилинади.

Ўтиш даврида тараққиёт модели ривожланиш, такомиллашишдаги қийинчиликлар, зиддиятлар икки сабабга бориб тақалади. Биринчиси- объектив сабаблар мажмуаси. Бунга мулк шаклларининг ноетуклиги, хўжалик юритишнинг турли шакллари ўртасида динамик мувозанатнинг йўқлиги, бозор инфратузилмасини унсурлари, умуман бозор муносабатлари тўлиқ қарор топиб улгурмаганлиги киради. Бу қонунчилик тизимига ҳам таалукли. Ўтиш давридаги молия-кредит тизимининг нотакомиллиги, миллий валютанинг конвертациясидаги қийинчиликлар, инфляция даражасининг нисбатан баландлиги каби муаммолар ҳал объектив сабабларга киради.

¹ Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз-жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох этишдир. Т.: “Ўзбекистон” 2005 йил – Б 34.

Иккинчиси-субъектив сабаблар: хўжалик юритувчиларда эгалик ҳисси етишмаслиги, раҳбар ва мутахассислар аксариятининг маъмурий буйруқбозлик тизимида тарбия топганлиги, иқтисодий усулларни яхши билмасликлари натижасида бошқарувдаги камчиликлар ва ҳақоза. Улар иқтисодий усуллар ёрдамида ишни ташкил этишни ва бошқаришни етарлича билмайдилар. Натижада ўзлари ўрганган маъмурий-буйруқбозлик усулини фаолиятларида иқтисодий усулларга нисбатан, айниқса дастлабки йилларда, кўпроқ қўллайдилар. Шу боис кўпчилик корхоналар акциядорлик жамиятига ёки мулкчиликнинг бошқа шаклларига айланганларига қарамай, уларда ишни ташкил қилиш ва бошқаришда эски сарқитлар учраб туради.

Юқоридаги икки сабабга кўра яқин-яқингача хўжалик юритувчилар ўртасида шартномалар анча саёз баъзан расмиятчилик учун тузилар эди. Шартномаларга риоя қилишда ҳалигача кўп қийинчиликлар бор. Ишлаб чиқарилган маҳсулот ўзимники эмас, давлатники, деган тушунча корхоналар раҳбарлари, мутахассисларида, айниқса ишчиларда тўлиқ йўқолмаган. Натижада истеъмомчиларнинг тўлов қобилиятлари яхши ўрганилмасдан, маҳсулотларни текинга бериб юбориш ҳоллари мавжуд, қарзларни ундиришда фаоллик кўрсатилмаётир. Бу дебитор ва кредитор қарзларнинг ўсишига олиб келмоқда. Ўзаро тўловлардаги камчиликлар тарақиёт имкониятларини пасайтириб юбормоқда.

Аксарият тармоқ раҳбарларида янгича иқтисодий тафаккур етишмаётир. Улар баъзан совет давридагидек, текифон ҳуқуқидан фойдаланиб, маҳсулотни бир ишонч қоғози бўйича бериб юборишга корхоналарни мажбур қиладилар. Умуман, иқтисодий ва айрим юридик қонунларга, Президент фармонлари ва ҳукумат қарорларига қатъий риоя қилиш маълум даражада оқсамокда.

Тараққиёт модели имкониятларни рўёбга чиқармаётган субъектив сабаблардан яна бири-коррупция ва порахўрлик иллатидирки, у тадбиркорликнинг айниқса, кичик бизнеснинг йўлида ғов бўлмоқда.

Объектив шарт-шароитлар асосан амалий бунёдкорлик жараёнида яратилса, салбий субъектив омиллар кўпроқ дунёқарашни ва тафаккурни бойитиш, янги билимлар бериш, ўқитиш, раҳбар, мутахассис ва кенг оммани янги омоллар, кадриятлар асосида тарбиялаш орқали бартарф этилади. Яъни маънавий-маърифий ишлар ўзбек модели шаклланиши ва салоҳиятини юзага чиқаришда катта аҳамият касб этади.

Энди “ўзбек модели” тамойилларини қисқача таърифлаб ўтамиз.

1. иқтисодиётнинг сиёсатдан устунлиги ва мафкурадан холилиги ўзбек моделининг бош марказий ўзаги, арқони. У нафақат мамлакатда амалга оширилаётган иқтисодий сиёсатининг мазмун даражада оқсамокда.

Тараққиёт модели имкониятларини рўёбга чиқармаётган субъектив сабаблардан яна бири-коррупция ва ва порахўрлик иллатидирки, у тадбиркорликнинг, айниқса, кичик бизнеснинг йўлида ғов бўлмоқда.

Объектив шарт-шароитлар асосан амалий бунёдкорлик жараёнида яратилса, салбий субъектив омиллар кўпроқ дунёқарашни ва тафаккурни бойитиш, янги билимлар бериш, ўқитиш, раҳбар, мутахассис ва кенг оммани янги омоллар, кадриятлар асосида тарбиялаш орқали бартарф этилади. Яъни маънавий-маърифий ишлар ўзбек модели шаклланиши ва салоҳиятини юзага чиқаришда катта аҳамият касб этади.

Энди “ўзбек модели” тамойилларини қисқача таърифлаб ўтамиз.

1.Иқтисодиётнинг сиёсатдан устунлиги ва мафкурадан холилиги ўзбек моделининг бош марказий ўзаги арқони. У нафақат мамлакатда амалга оширилаётган иқтисодий сиёсатнинг мазмун-моҳиятини акс эттиради, шунингдек, мамлакат иқтисодий ҳаётнинг янгиликларига, илғор тажрибага, дадил ташаббусларга очиқлигини ҳам кўрсатади. Сиёсий ёки мафкуравий мулоҳазалар ислоҳатларимизга янгиликлар, ютуқлар кириб келиши йўлида тўсиқ бўлиши мумкин эмас.

Мамлакатда қабул қилинадиган иқтисодиётга сиёсий гуруҳларнинг манфаатини кўзлаб ёки сиёсий тадбирларни амалга ошириш учун эмас, балки ўзаро манфаатдорлик асосида олиб борилиши лозим.

Казарма социализми даврида иқтисодиёт сиёсатга бўйсундирилган ва коммунистик мафкурага мослаштирилган эди. Шу боис хусусий мулкчиликнинг барча шакллари бартараф этилди. Хусусий тадбиркорлик тақиқланди. Шахснинг иқтисодий манфаатлари, ташаббуси рағбатлантирилмади. Аксинча, социализмда бой бўлмаслиги лозим, бу коммунистик мафкурага зид деган тушунчадан келиб чиқилиб, кўпчилик кишилар юксак малакали меҳнатига яраша ҳақ олмади. Айниқса йирик кашфиётчилар, конструкторлар, ихтирочилар, адиб ва санъаткорлар, ижодкор зиёлилар жамиятга катта иқтисодий фойда келтирсалар-да, жуда камтарона ҳаёт кечиришга мажбур бўлдилар. Халқ хўжалигини бошқаришда объектив иқтисодий қонунлар инкор этилиб, коммунистик шиорлар, мафкуравий қолиплар ва бичимларга устунлик берилди. Булар оқибат натижада иқтисодиётни издан чиқарди, одамда меҳнатга нотўғри муносабатни шакллантирди.

Иқтисодиётни мафкурадан холи этиш иқтисодий муносабатларни тўғри тушуниш ва ташкил қилишнинг омилидир. У объектив иқтисодий қонунларни тан олишга, мулкчилик шаклларига, тақсимотга нисбатан субъектив муносабатдан қутулишига маънавий шарт-шароит яратади. “Мафкуравий ақидаларни бартараф этиш хўжалик юритишнинг турли ижтимоий шаклларига нисбатан хайрихоҳ бўлган ижтимоий фикрнинг, бозор муносабатларига мос бўлган психологиянинг ва шунга хос иқтисодий тафаккурнинг идрок этилишига кўмаклашади”.¹

Мазкур тамойил иқтисодий ривожланишда маънавият аҳамиятининг нозик, кўздан яширин қирасини очиб беради.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1 жилд, Тошкент, “Ўзбекистон”, 1996 йил

Совет иқтисодиётининг пировард қулаши, ўта мафкуралашган баъзи хорижий мамлакатлар иқтисодиётининг таназзули ва қийинчиликлари (Шимолий Корея, Куба кўпчилик мусулмон мамлакатлари) объектив иқтисодий қонунларнинг мафкура тазийқида ҳар доим тан олинмаслиги натижасидир. Аксинча, иқтисодиёти мафкурадан ҳоли мамлакатлар иқтисодий ўсишда юксак суръатларга эришмоқда.

Иқтисодиётни мафкурадан холи этиш зарурлигини айрим хорижий мусулмон мамлакатларининг мустамлакачиликдан кутилган кейинги тажрибаси яққол кўрсатиб турибди. Улар иқтисодиётларини ислом мафкураси талаблари негизида қайта қуришга уриндилар.

Юқорида келтирилган далиллардан ўзбек модели назарий тамойиллардан биринчисининг қай даражада теран мазмунга эгаллиги, унда халқимиз ва бошқа халқлар бошидан кечирган тажриба ҳисобга олингани маълум бўлади.

2. Давлат-бош ислохотчи. Тоталитар тузумдан воз кечилгандан кейин бирданига ўзини ўзи нисбатан тартибга соладиган етук ривожланган иқтисодий механизма вужудга келиб қолмайди. Шу боисдан маъмурий-буйруқбозликка, марказлашган иқтисодиётга асосланган тузум қолдиқларини емириш, боргараф этиш, турли зиддиятларни қарор топтириш учун муайян ўтиш даври керак. Зиддиятларга бой ўтиш даври шароитида иқтисодиётни, ислохотларни ўз ҳолига ташлаб қўйиб бўлмайди.

Ўзбек моделининг мазкур тамойилини илмий асослар экан, Ислом Каримов қуйдагиларни таъкидлайди: “Ўтмиш даврида давлат халқ хўжалигининг, айниқса унинг асосини, тизимини белгилайдиган тармоқларнинг фаолиятини қўллаб-қувватлаши, нарханаволарни тартибга солиб туриши, солиқ солиш ва қарз беришда имтиёзлар яратиши, шунингдек,

бевосита ёрдам кўрсатиш йўли билан ана шу тармоқларига мадад бериши лозим”¹.

Ислом Каримовнинг бу сўзлари давлатнинг бош ислохотчи сифатида вазифаси нимадан иборат эканлигини очиб беради ва айти пайтда турли ижтимоий гуруҳларнинг, нодавлат ва жамоат ташкилотларининг, алоҳида шахсларнинг ислохотчилик ташаббускорлари ва фаолиятлари чекланмаслигининг, аксинча, давлат уларга ёрдам беришини билдиради.

Социализм даврида ҳамма нарса-нафақат бошқарув, хатто мулк ҳам давлатлаштирилган эди. Давлат ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларини қаттиқ ялпи назоратга олган эди. Ижтимоий ҳаётнинг ялпи назорат қилиниши ва аҳолининг онги тўлиқ бошқарилиши тоталитаризм дейилади. Лекин ўзбек моделида давлат бош ислохотчи бўлиши унинг социализм давридагик, бошқарувни юз фоиз қўлга олиб ялпи назорат ўрнатишни ёки режали марказлашган иқтисодиёт тамойилларини, усулларини сақлаб қолишини билдирмайди. Балки ишлаб чиқариш корхоналари ички фаолиятига давлат аралашмасдан, маҳсулотга буюртма бериш, солиқ имтиёзлари, инвестициялар ва ш.к. усуллар орқали улар фаолиятини рағбатлантиради ва ҳ.к.

Маълумки, ҳамма ишни бирданига бажариб бўлмайди. Жумладан, барча катта-кичик соҳаларда бир вақтнинг ўзида бир суръатларда ислохотлар ўтказиш мумкин эмас. Шу боис давлат ҳар бир муайян давр учун ислохотларнинг устувор йўналишларини белгилайди. Бунга жамиятнинг молиявий, моддий, интеллектуал-ақлий ва кадрлар ресурсларини сафарбар этади. Бошқаларнинг ислохотчилик ташаббусларини рағбатлантиради. Давлатнинг бош ислохотчи бўлишига яна бир сабаб ўтиш даврида айниқса, унинг дастлабки йилларида иқтисодиётда тузилмавий ўзгаришлар қилишга

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1 жилд, Тошкент, “Ўзбекистон”, 1996 йил. –Б 302

қаратилган инвестиция сиёсати кўпроқ бюджет ҳисобидан ёки давлатнинг кафолатлари асосида четдан олинган қарз ҳисобидан молиялаштирилади.

Хусусий мулкнинг камқувватлиги, ортиқча маблағнинг йўқлиги инвестиция юқини давлат зиммасига юқлайди. Бундай шароитда давлат бош ислоҳотчи бўлмаса, инвестиция учун ажратилган маблағ ўз манзилига етиб бормаслиги ва бошқа мақсадларга ўзлаштириб юборилиши ёки очиқчасига ўғирланиши эҳтимолдан холи эмас. Буни кўплаб мамлакатлар тажрибаси тасдиқлаб турибди. Ўзбекистонда инвестиция амалиётида давлат иштироки жуда юқори бўлиб келди. Фақат 2004 йил якунларига келиб, корхоналарнинг ўз маблағлари ҳисобидан амалга оширган инвестициялар улуши жами инвестицияларда 43 % ни ташкил этди.¹

Ўтиш даврида давлатнинг бош ислоҳотчи ва асосий инвестор бўилиш муҳим аҳамиятга эга. Чунки молиявий ва моддий маблағлар етишмайди, муайян соҳаларнинг ислоҳ қилиб, янгилик яратишга қодир мутахассислар ҳам кўп эмас, уларни ўқитиш, тайёрлаш керак. Машҳур масалдаги оққуш, чўртанбалиқ ҳар ким аравани ҳар томнга тортиб кетаверса ҳам, ислоҳотлардан бири гап чиқиш қийин. Энг асосийси-аҳолининг манфаатларини ҳимоялаш, ижтимоий муҳофазанинг пухта ўйланган тизимини ҳам ўтиш даврида жамоат ташкилотлари ва ҳам қаттиқ оёққа туриб олмаган хусусий бизнес эмас, давлат вужудга келтириши мумкин. Давлат бу борада хусусий тадбиркорлар, жамоат ташкилотлари кучларини, имкониятларини уюштиради. Бундай шароитда умуммиллий манфаатни кўзлайдиган давлатнинг бош ислоҳотчи бўлиши нафақат мақсадга мувофиқ, балки ягона тўғри йўлдир.

Далил сифатида Россия мисолига мурожаат этиш ўринли. Маблағлар талон-тарож қилинди, ўғирланди. Сиёсий партиялар ҳамда ўзларининг тор иқтисодий манфаатлари туфайли бирлашган корчалонлар гуруҳлари аравани

¹ Қаранг: Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз-жамиатни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. Т. “Ўзбекистон”, 2005, -Б 34.

ҳар қайсиси ўзи томон тортишга ҳаракат қилди. Жамиятнинг реал тайёргарлигини ҳисобга олмасдан, дастлабки йилларда иқтисодиётни ҳаддан ташқари эркинлаштириб юбориш Россияда ислоҳотлар жиловининг давлат кўлидан чиқиб кетишига сабаб бўлди. Бу ўз навбатида, оғир иқтисодий ва ижтимоий оқибатларга олиб келаётган суиъстемолчиликларни келтириб чиқарди. Ҳаттоки ишлаб чиқаришни ривожлантиришга ва бюджет соҳаси ходимларига ойлик маош сифатида йўналтирилган маблағлар, шу жумладан, четдан олинаётган инвестициялардан қандай фойдаланилаётганини Елцин даврида давлат назорат қила олмай қолди. Россияда халқ хўжалигини қайта қуриш ниҳоятда зиддиятли ва стихияли равишда кечди. Охири дефалъат, яъни мамлакат иқтисодиётининг тўловсизлик ҳолати юз берди. Е.Примаков бошчилигидаги янги ҳукумат аввалги иқтисодий сиёсатнинг айрим тамойилларини қайта кўриб чиқди.

Ўзбекистонда давлат бош ислоҳотчи сифатида ислоҳотларнинг, бир томондан, ҳуқуқий базасини изчил ривожлантирмоқда, бу борада жаҳоннинг илғор тажрибасини ҳисобга олмоқда, иккинчи томондан-устувор йўналишларини белгилаб, асосий ресурсларни уларга йўналтирмоқда. Бу ислоҳотларни амалга оширишда турли бошбошдоқликларнинг олини олишга, жамиятнинг изчил янгиланишини таъминлашга имкон бермоқда.

Мазкур тамойил аҳамияти доимо бир хил бўлиб қолавермайди. Иқтисоди ислоҳотлар чуқурлашиб, иқтисодий эркинлашиш даражаси ошган сайин, айниқса фуқаролик жамияти шакллана борган сайин давлатнинг бош ислоҳотчи сифатида роли пасайиб боради. Таъкидлаш жоизки, давлатнинг бош ислоҳотчи бўлишида потенциал зиддият ва хавф яширинган. Иқтисодиётга давлат ортикча аралашадиган, уни тартибга соладиган ва бошқарадиган жойда бозор тамойиллари тўла қарор топмайди, чала бўлади. Рақобат ривожланмайди, монополизм асоратлари кўп сақланиб қолади. Мулк шакллари ўртасида динамик мувозанат вужудга келмайди, улар де-юре (қонунда) ўзаро фарқ қилсалар-да, де-факто (амалда) бир-бирига ўхшаш

бўлади. Оқибатда иқтисодиёт анча меъёрлашди, унга мустақиллик етишмайди. Мулк шакллариининг етарлича ўзаро фарқланмаганлиги жамият ижтимоий-синфий тузилмасининг ҳам кучли фарқланмаслигига, сиёсий партияларнинг эса бир-бирларига эгизак ўхшашлигига, демократик жараёнларнинг суст кечишига олиб келади. Шу боис ислохотлар чуқурлашиши жараёнида давлатнинг иқтисодиётга аралашуви чекланиб бориши шарт.

Ўзбек модели жамият тайёргарлигини ҳисобга олиб, иқтисодиётни ҳам, давлат қурилишини ва сиёсий ҳаётини ҳам эркинлаштиришга интилмоқда. Бу борада Ислом Каримовнинг “Ўзбекистон ХХ1 асрга интилмоқда” асарида олға сурилган ғоялар диққатга сазовордир. Иқтисодиёт соҳасини эркинлаштиришнинг мақсадини Президентимиз қуйидагича белгилаган: “биринчи навбатда давлатнинг бошқарув ролини чегаралаш, хўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодий эркинликларини ҳамда иқтисодиётнинг барча соҳаларида хусусий мулк миқёсларини кенгайтириш, мулкдорларнинг мавқеи ва ҳуқуқларини мустаҳкамлаш”.¹

¹ Каримов И. Ўзбекистон ХХ1 асрга интилмоқда. Т. “Ўзбекистон” 1999 йил –Б 17

ХУЛОСА

Шундай қилиб, ўзбек модели иқтисодий жиҳат билан бир қаторда давлат қурилиши, жамиятни демократлаштириш: мулкдорлар синфини ва ўрта синфни шакллантириш, ижтимоий-синфий тузилмани такомиллаштириш ва кадрлар тайёрлаш; маданий мерос ва умуман маънавият билан боғлиқ жиҳатларни қамраб олади. Бу унинг ўзига хос хусусиятларидан биридир.

Ўзбекистон мустақилликка эришгач бирданига тараққиёт конценциясини ва моделни яратишга киришди, ўз тарихий анъаналарига, халқ хўжалигининг мавжуд даражасига ҳамда потенциал имкониятларига-салоҳиятига хос ва мос йўлни излай бошлади. Шу боис ўзбек модели ўтиш даврига хос вазифаларни яъни мустақилликни мустаҳкамлаш, мустақллик билан боғлиқ айрим сиёсий ва ижтимоий институтларни яратиш, мулкни хусусийлаштириш, макроиқтисодий барқарорликка эришиши каби “дастлабки” масалаларни ҳал қилиш вазифаларни бажарди ва энди фаол демократик янгиланишлар ва мамлакатни модернизация қилишни давом эттирмоқда.

Сиёсий мустақиллик, яъни давлат мустақиллиги, миллий мустақилликнинг илк шаклидир. Шу билан бир қаторда, сиёсий мустақиллик миллий мустақилликнинг бошқа шаклларига эришишда зарурий шарт-шароит ва бош омилдир.

Фақат давлат мустақиллигига эришилиб, миллий маҳсулот, миллий даромад қўлга киритилгандагина, миллий манфаатларига мос иқтисодий ва ижтимоий сиёсат олиб бориш, миллий манфаатларни кўзловчи ҳуқуқ тизимини шакллантириш, миллий кадриятларга, маданий меросга муносабатни ижобий томонга ўзгартириш, иш юритишни она тилига кўчириш мумкин бўлади. Шундай имконият вужудга келади, аммо ўз-ўзидан масала ёпилиб қолавермайди. Бунинг учун кенг маънодаги миллий давлат барпо этилиши лозим.

Чунки мустамлака давлатда ҳокимият органлари тўлиқ бўлмайди, борлари эса мустақил фаолият кўрсатишга мослашмаган. Масалан, совет даврида Ўзбекистонда миллий армия йўқ эди, дипломатлар корпуси шаклланмаган, эмиссия билан шуғулланадиган банки йўқ эди.

Ўзбекистон халқаро муносабатларнинг мустақил субъекти эмас эди. Давлат идоралари ва амалдорлар мустақил фаолият юритишга эмас, балки Москва кўрсатмаларини бажаришга мослашган эдилар. Шу боис ўзбек модели давлат қурилиши масалаларини ўз ичига олмасдан иложи йўқ эди.

Ўзбекистонда иқтисодий-ижтимоий масалалар билан бир вақтда маъсулиятни бўйнига олиб, мустақил қарор қабул қила оладиган, халқаро муносабатларда мустақил иштирок этиб, мамлакатимиз манфаатларини ҳимоя қила оладиган давлат идоралари шакллантирила бошланди. Бу жараён ҳам, табиийки, босқичма-босқич ривожлантирилди. Давлат қурилиши билан боғлиқ кадрлар масаласини ҳал қилиш учун Ўзбекистон Президенти ҳузурида Давлат ва жамият қурилиши академияси, Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети, қатор янги олий ўқув юртлари, ҳарбий академиялар очилди. Кўплаб кадрлар чет элларга малака оширишга ва ўқишга жўнатилди.

Давлат қурилиши илгари мавжуд қонунларни, бошқарув тизимини шунчаки такомиллаштиришга эмас, балки тубдан янги миллий давлатни барпо этишга қаратилгандир. Айнан миллий давлат ўзбек модели самарали фаолият кўрсатишини ҳар томонлама таъминловчи (ҳуқуқий жиҳатдан ҳам ташкилотчилик жиҳатдан ҳам ва ҳ.к.) омилдир.

Ўзбек моделида ижтимоий, сиёсий, маънавий жиҳатлар жуда катта аҳамиятга эга бўлса-да иқтисодий соҳа асос ва етакчи ҳисобланади. Моделнинг иқтисодий қисми ўтиш даврида қуйидаги стратегик йўналишларни қамраб олди:

- мулкчиликнинг турли шаклларини қарор топтириш; уларнинг тенг ҳуқуқлигини ва ўзаро мувозанатини таъминлаш;

- халқ хўжалигида тузилмавий ўзгаришлар қилиш; уни хом ашё етказиб беришдан кўпроқ тайёр маҳсулот чиқарувчи тузилмага айлантириш;
- миллий валютани барқарорлаштириш ва оқибатда унинг тўлиқ конвертациясини таъминлаш;
- бозор инфратузилмасини ва муносабатларини тўлиқ вужудга келтириш;
- ташкилий ва бунёдкорлик вазифаларини амалга ошириш учун оқилона миқёсда чет эл инвестицияларини жалб этиш;
- хусусий мулкчилик ривожланиш жараёнида инвестицияларнинг асосий қисми давлат зиммасидан корхоналар ва хусусий капитал зиммасига ўтиши учун шарт-шароит яратиш;
- жаҳон иқтисодиётига тўла ҳуқуқли интеграция бўли: бунинг учун транспорт ва коммуникация масалаларини ечиш.

Ўзбек модели, юқоридагилардан аён бўлиб турибдики, миллий маҳдудликка, автаркияга мўлжалланган модел эмас. У очик жамият қуришга, бошқа мамлакатлар билан кенг миқёсда ўзаро фойдалаи алоқаларни ривожлантиришга мўлжалланган. Шу боис унга мослашувчанлик, қайишқоқлик хос бўлиши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1996.
2. Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. 1996 й.
3. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. 1998.
4. Каримов И.А. Бунёдкорлик йўлидан. 1996 й.
5. Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳаммамиз маъсулмиз. 2001 й.
6. Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш-давр талаби. 1997 й.
7. Каримов И.А. Маънавий юксалиш йўлида. 1998 й.
8. Каримов И.А. Ислоҳотлар стратегияси- мамлакатимиз иқтисодий салоҳиятини юксалтиришдир. 2003.
9. Каримов И.А. Ўзбекистон XX1 асрга интилмоқда. 1999 й.
10. Каримов И.А. Юксак маънавият енгилмас куч. 2008 й.
11. Эркаев А. Истиқлол ва миллий онг журнал таф. 1995 ³/₄. 8 б.
12. Эркаев А. Барчага дахлдор ҳақиқат жур. Та. 2002 №1 –Б 4.
13. Эркаев А. Эзгулик сари йўналтирилган ирода. Жур. Тафаккур. 1997 №3.
14. Инсон камолатининг маънавий асослари. 1998 й.
15. Эрназарова Г. Миллатнинг маънавий қиёфаси Жур. Тафаккур. 2000 №3
16. Иброҳимов А. Биз ким ўзбеклар. 1999 й
17. Абу Райҳон Беруний Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар. 1968 й.
18. Отамуродов С Ўзбекистонда маънавий-руҳий тикланиш

Ўқув методик кенгашининг
3-апрель 2002 йилги 5-баён
номаси билан тасдиқланган

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

Тарих факультети

таълим йўналиши

Битирувчиси _____ нинг
(Ф.И.Ш)

мавзуидаги битирув малакавий ишига ДАКнинг

ХУЛОСАСИ

Термиз давлат университети ДАК Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги БМИ ни бажариш ҳақида 31.12.98. йил 362-сонли буйруғи билан тасдиқланган Низомга асосан куйидагиларни аниқлади:

1. БМИнинг хажми ва талаб бўйичарасмийлаштирилганлиги (меёр: тиббий йўналишлар-50 бетдан, ижтимоий-гуманитар-70 бетдан кам бўлмаслиги керак): талабга жавоб беради-_____балл
2. талабга қисман жавоб беради-_____ балл
3. талабдан четга чиқиш ҳолатлари мавжуд _____балл
4. Мавзунинг давлат ва университет грант дастури асосида ёки долзарб муаммолар бўйича танлаганлиги: давлат дастурига кирган _____ балл
5. Грант лойиҳаси бўйича _____балл
6. ТерДУ дастури бўйича _____балл
7. долзарб муаммолар бўйича _____балл
8. Мавзунинг долзарблиги асосланганлиги: етарли даражада асосланган _____балл
9. етарли даражада асосланмаган _____балл
10. ноаниқ _____балл
11. Мақсад ва вазифаларнинг аниқ ифодаланганлиги: аниқ - _____ балл,
12. тўлиқ аниқ эмас – _____ балл,
13. аниқ эмас – _____ балл,
14. БМИ бажаришда илмий текшириш методлардан фойдаланганлик даражаси тўла _____балл
15. қисман _____балл
16. етарли эмас _____балл
17. Олдинги натижаларнинг янгилиги ва ишончилиги даражаси натижа янги _____балал
18. илгари олинган _____балл
19. тўла ишончли эмас _____балл

20. БМИнинг хулоса қисмида ишлаб чиқаришга тавсия берилганлиги: бевосита ишлаб чиқаришга тавсия бор _____ балл
21. ижтимоий соҳада қўллашга (таълим, атроф-муҳитни ҳимоя қилиш, маънавий-маърифий..) тавсия қилинган _____ балл
22. тавсия йўқ _____ балл
23. Битирувчининг мавзу бўйича олинган натижаларини танқидий баҳолаганлиги даражаси: аниқ _____ балл
24. тўла аниқ эмас _____ балл
25. танқидий баҳоланмаган _____ балл
26. Ишнинг илмий ҳарактери: илмий тадқиқотлар асосида _____ балл
27. аралаш шаклда _____ балл
28. Рефератив ҳарактерда _____ балл
29. Адабиётлардан фойдаланганлик даражаси: илмий-амалий журналлар, монография, етакчи олимлар асарларидан тўла фойдаланганлиги _____ балл
30. фақат дарслик маъруза матнлари, ўқув қўлланма ва маълумотномалардагина фойдаланилган _____ балл
31. Битирувчининг маърузасига баҳо, аъло _____ балл
32. яхши _____ балл
33. қониқарли _____ балл
34. Берилган саволларга жавоблари: тўлиқ _____ балл
35. ўрта _____ балл
36. қониқарли _____ балл
37. БМИни ташқи тақризчи томонидан баҳоланиши: аъло _____ балл
38. яхши _____ балл
39. қониқарли _____ балл
40. БМИга қўйилган якуний балл _____

(100 балл)

Эслатма: ҳар бир банд бўйича аниқланган баллнинг тагига чизиб белгиланади.

ДАК раиси _____

Ф.И.Ш. имзо

Аъзолари _____

Ф.И.Ш. имзо

Ф.И.Ш. имзо

Ф.И.Ш. имзо

(муҳр ўрни)

Сана « _____ » _____ 2011 йил

